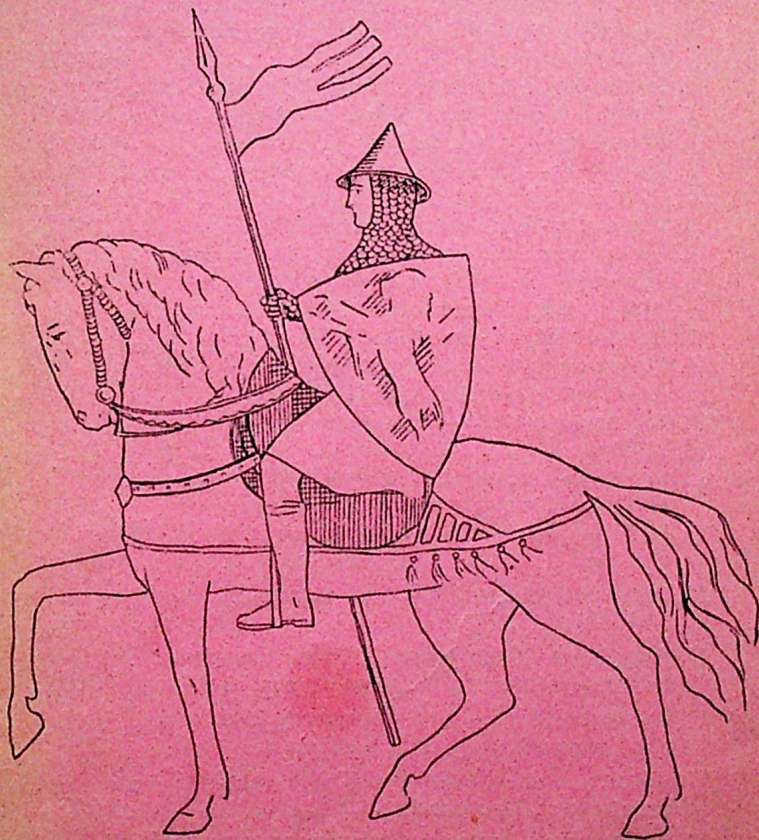

ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

ШЛЯХАМИ СЛАВИ :: :: :: ::

:: :: УКРАЇНСЬКИХ КНЯЗІВ

ВИДАВНИЦТВО: „УКРАЇНСЬКА КНИЖКА“.

ВИДАВНИЦТВО:

„УКРАЇНСЬКА КНИЖКА“
„НАШИМ НАЙМЕНЧИМ“.

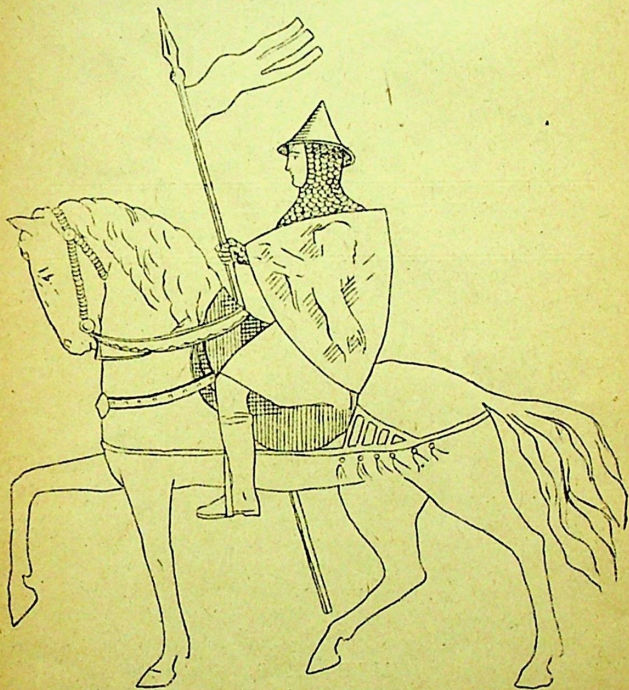
(Ілюстроване видавництво для дітей).

Редактор: Антін Крушельницький. Ілюструє: Олена Кульчицька.

1. Дурень і його жінка жаба панна, народня казка,
14 образків . . . . . 0:50 К
2. Богатий Марко, народня легенда, 14 образків . . . 0:50 „
3. Лисиця і вівця, народня байка, 14 образків . . . . 0:50 „
4. Котик і півник, народня байка, 14 образків . . . . 0:50 „
5. Два брати. — Грішники, китайські народні казки,
14 образків . . . . . 0:50 „
6. Цар Лев, народня байка, 30 образків . . . . . 1— „
7. Повінь, китайська народня казка, 14 образків . . . 0:50 „
8. Господар і вуж. — Сом, рак і ворона. — Вюн і щука. —
Лисиця і рак, народні байки, 14 образків . . . . . 0:50 „
9. Пімста звірів, народня байка, 14 образків . . . . . 0:50 „
10. Сорока і когут. — Лисиця і журавель. — Лебідь,
щука і рак, народні байки, 14 образків . . . . . 0:50 „
11. Про морського царя й його дочок, народня казка,
22 образки . . . . . 0:80 „
12. Песинський, жабинський, сухинський і золотонудрії
сини царці, народня казка, 22 образки . . . . . 0:80 „
13. Про бідного парубка й царівну, народня казка, 22
образки . . . . . 0:80 „
14. Вовк і козенята. — Вовк і заяць, народні казки,
14 образків . . . . . 0:50 „
15. Кому трудніше працювати. — Старий Максимець. —
Кому зозуля кувала? народні оповідання, 22 образки . . . 0:80 „
16. Три брати і Бог. — Як Бог нагородив бідного чоло-
віка? народні легенди, 14 образків . . . . . 0:50 „
17. Дідова дочка. — Про коваля і бабу людодіду, на-
родні казки, 14 образків . . . . . 0:50 „
18. Про Марусю — козацьку дочку, народня казка, 14
образків . . . . . 0:50 „

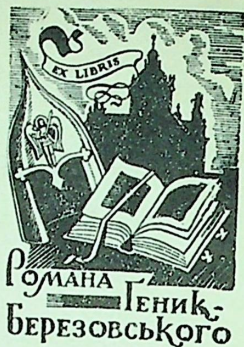
ІВАН КРИЛЯКЕВИЧ

ШЛЯХАМИ СЛАВИ :: :: :: ::
:: :: УКРАЇНСЬКИХ КНЯЗІВ

ВИДАВНИЦТВО: „УКРАЇНСЬКА КНИЖКА“.

РОМАНА
ГЕНИКА
БЕРЕЗОВСЬКОГО

Ілюстрації на стр. 1, 24, 25, 32, і 49 рисував:
ОЛЕГ ЛОШНІВ.

ЛЬВІВ — КИЇВ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

Великий князь.

Минуло 900 літ від часу як на Берестовім коло Київа покінчив життя князь Володимир Великий*). Його імя знає у нас навіть мала дитина, а пам'ять його є в глибокій пошесті у цілого нашого народа без огляду на державні границі, а навіть ріжницю віроісповідання.

Року, в котрім родив ся князь Володимир, не записали давні літописи. Таксамо не знаємо нічого про його молоді літа. Батьком Володимира був славний князь Святослав, великий войовник і сміливий лицар, що ціле своє життя перебув на війнах, воюючи Хозар, Греків і непокірні українські племена; він загинув нещасливо коло Дніпрових порогів у боротьбі з дикою ордою Печенігів. — печенізький ватажок казав зробити з його черепа чашу на вино... Молодим Володимир мабуть нераз бачив батьківські походи і з молодих літ привикав до оружя та до невигід життя в таборі і потім пімстив смерть батька на Печенігах. Матірю Володимира була проста селянка Малуша, яку щиро покохав Святослав; через те вороги пізнійше відмовляли Володимирови княжих пошестий і звали його сином рабині. З дитинячих літ може памятав Володимир свою бабку княгиню

---

*) Докладно описані часи Володимира в книзі проф. М. Грушевського Історія України-Руси т. I.

Ольгу, що дуже розумно правила державою і перша зпоміж наших князів прийняла християнство; за її прикладом став християнином і Володимир.

Коли в 972 р. загинув Святослав, київська держава поділила ся між його трох синів: Ярополк мав княжити в Києві, Олег в деревській землі, а Володимир у Новгороді; в полоцькій землі панував князь Рогволод. Святославові сини були ще невеликі і не могли взяти правління в свої руки, за них рядили могутні пани, бояри. Дорадник Ярополка, київський боярин Свенельд, почав підмовлячи молодого князя до боротьби з братами, щоби зєдинити наново в одних руках цілу державу. Се була думка розумна, бо наша держава могла мати силу тільки тоді, коли у ній панував би один енергічний чоловік; але способи, якими Свенельд хотів перевести свої наміри, не були добрі і Ярополк не тільки не здобув волости братів, але ще втратив і свої. Ярополкові війська побідили що правда Олега і він загинув у боротьбі; але проти Ярополка звернув ся наймолодший брат Володимир і розпочав з ним війну.

Володимир переживав у Новгороді, як йому призначив батько. Але коли дізнав ся про боротьбу між братами, покинув свій город і поїхав за балтійське море до Скандинавії, шукати помочи. Скандинавський нарід Нормани або Варяги був славний зі сміливости і воєвничости і наймав ся на службу кождому, хто хотів вести війну. Наші князі нераз брали варязьких вояків на поміч, таксамо зробив і Володимир. Тимчасом Ярополк напав уже на Новгород і загорнув волости брата. Розпочала ся війна. Лицарський Володимир не хотів нападати несподівано Ярополка і вислав до нього вість: „Іду на тебе, приготовляй ся до боротьби“.

Війна скінчила ся побідою Володимира. Він опанув знов Новгород, побідив полоцького князя Рогволода і прийшов під Київ. Тоді бояри стали

покидати свого князя і перейшли на сторону Володимира. Ярополк також мусів піддати ся братови. Володимир бажав з ним погодити ся, але коли Ярополк прибув до його табору, несподівано Варяги кинули ся на нещасливого князя і пробили його мечами. Володимир обурений на Варягів, не пустив їх до Києва, щоби не знищили міста і чим скорше почав збирати військо проти них. Тоді Варяги побачили, що нічого не здобудуть і просили Володимира, щоби пустив їх вільно на службу до Греції.

Володимир був тепер одиноким паном цілої держави свого батька. Але держава по війнах була знищена і довгого часу треба було, щоби її довести до ладу. В перших роках свого пановання Володимир старав ся передусім про се, щоби підбити під своє панованнє ті українські племена, що жили дотепер окремо.

В 981 р. ходив Володимир з військом на нинішню Галичину, яку заняли були Поляки. Літопись каже про се так: „иде Володимиръ къ Ляхомъ и зая грады ихъ, Перемышль, Червень и ины городы“. Се перша історична звістка, яку маємо про Галичину. Що перше тут діяло ся, чи були тут які окремі князі, чи може Галичина належала до київських князів, коли і як заняли її Поляки, — про се не знаємо нічого. Головними городами були в Галичині тоді Перемишль і Червень (нині село над Бугом в Холмщині); Львова не було тоді зовсім, а Галич не був ще столицею. В пізнійшій часі польська держава стала сильніша і знов думала забрати Галичину, тому 993 р. Володимир ходив другий раз до Галичини, — приготовляти ся до війни. Володимир відбував походи і десь глибоко в Польщу, але про се не знаємо нічого докладно.

В 981 – 2 р. була війна на сході з Вятичами, словянським племенем, що мешкало над рікою Окою; їх підбив уже Святослав, але тепер

Володимир мусів знов воювати з ними, щоби примусити їх до підданства і данини.

В 983 р. відбув князь похід на Ятвягів, литовське плем'я, що від північного заходу непокоїло нашу державу, і знищив їх землю.

В 984 р. воював Володимир Радимичів, невелике плем'я, що жило над горішнім Дніпром. Вславив ся тоді воевода призвищем Вовчий Хвіст.

Того самого року відбув ся похід на Болгарів, монгольський нарід, що мешкав над долішною Волгою. Володимир не бажав нищити сеї орди, а тільки забезпечити ся від їх нападів і заключив з ними згоду. Пізнійше оповідали, що війну відрадив князеві воевода Добриня, — сказав, що Болгари багаті пани, в чоботях, не схочуть платити дани, ліпше пошукати слабших ворогів, що ходять в личаках...

Через ті війни Володимир забезпечив державу від сусідських нападів і міг її впорядкувати. Щоби на будучність новоздобуті землі не відпали від Києва, князь віддавав їх у заряд своїм синам, яких мав аж дванацять. Першою жінкою його була Рогнідь, донька полоцького князя, яку називали Гореславою, бо багато горя перейшла в життю; крім неї мав князь ще інші жінки, бо на се позваляли старі славянські звичаї, і Володимир не був ще християнином. Під своєю управою лишив тільки Київ і землі по лівім боці Дніпра, решту роздав між синів. Від того часу ріжнородні землі українські, білоруські і навіть московські належать до київської держави і приймають назву руських. Давнійше кожде плем'я мало окрему назву (Деревляни, Радимичі, Вятичі і ин.), а імя Руси носила тільки околиця Києва; тепер, хоч лишили ся і дальше племінні ріжницї, цілий простір східної Європи почав звати ся Русю на знак політичної єдності.

Така велика могутна держава мусіла знайти всюди признанне і поважанне. Західні сусіди по-

спішили ся вїйти в приязні зносини з Володимиром. Польський король Болеслав, хоч рад був прилучити Галичину до своїх земель, мусїв заключити мир; чеський князь Андрїї і угорський король Стефан Великий прихильно відносили ся до нашої держави; мабуть у добрих зносинах стояв Володимир і з Німеччиною.

Лишив ся тільки один небезпечний ворог української держави, а се були степові орди. Коли батько Володимира знищив державу Хозарів над каспійським морем, на місце сеї спокійної орди прийшли воївничі Печенїги. Від них загинув Святослав і вони заняли чорноморські степи та почали нападати на багаті землі над Дніпром. Від початку свого пановання Володимир вів з ними війну і з кождим роком війна ставала більша і горячїйша. Оповідали багато про се, які пригоди мали люди з Печенїгами. Під Переяславом малий хлопець відніс побїду над Печенїгом, як Давид над Іолїятом і від того назвали город, бо хлопель „переняв славу“ печенїзького ватажка. В Білгородї люди здурили Печенїгів, що мають багато поживи, бо показали їм, що нїбито з землі дістають кисіль. Під Василевом сам Володимир знайшов ся в небезпеці від ворогів, бо мав невелике військо і мусїв хоронити ся під якийсь міст, — на памятку сього пізнійше поставив там церкву. Війна ішла безнастанно так, що не доставало в Київщинї війська і князь мусїв спроваджувати вояків з північних земель. Щоби забезпечити край перед нападами, казав Володимир будувати замки в оборонних місцях, а в околиці Києва велїв сипати оборонні вали. Слїди таких валів лишили ся до нинї по обох боках Дніпра, над Стугною, Ірпенем, Росю, Трубежем, Сулою. Сї кріпости служили до оборони і значно спинили напади Печенїгів.

По десятиох роках пановання, коли вже держава була забезпечена від ворожих нападів, Володимир рішив ся перевести важну внутрішню

реформу — змінити віру цілого народу. Давна слов'янська віра в явища природи — в Перуна, Дажбога, домовиків, русалки, — віра повна забобнів, тоді вже не знаходила прихильників між свідомішими людьми, що знали ширший світ і бачили життя культурніших народів. Літопись оповідає, що до Володимира приходили люди різних вір, щоби його наклонити до зміни віри: були Болгари магометанської віри, Німці римського віроісповідання, Хозари, що належали до жидівської релігії і грецький філософ з Царгорода. Князь скликав нараду бояр і старців і вислав десятьох людей в далекі сторони, щоби оглянули різні обряди і рішили, яка віра найліпша. Посли вернулися і заявили, що найгарніше богослуження є в Греції і що князь повинен прийняти грецьку віру, як се вже зробила княгиня Ольга.

В тім часі трафила ся нагода ближе пізнати ся з Грецією. Грецькі цїсарі, брати Василь і Константин, звернули ся до київського князя з просьбою, щоби дав їм воєнну поміч, бо проти них підняв повстання один із свояків. Володимир радо згодив ся на се і післав до Византії шість тисяч піхотинців і вони розбили військо повстанців; цїсарям так подобали ся наші вояки, що лишили їх собі дальше на службі як прибічну двірську сторожу. В нагороду за поміч Володимир зажадав, щоби цїсарі дали йому за жінку свою сестру Анну. Цїсарі не хотіли на се згодити ся. Грекам видавало ся страшною річю, щоби цїсарська донька могла віддати ся за якогось „варвара“, далекого північного князя, що не вірить в Христову науку. Почали толкувати Володимирови, що перший християнський цїсар Константин Великий заборонив віддавати цїсарські доньки чужинцям, що цїсарські відзнаки дані ангелом з неба і т. ин. Володимира обурили такі хитровання і він рішив ся оружєм примусити Греків до уступок. Українські війська несподівано війшли

до Криму, де були грецькі посілости. Тоді цісарі змякли і вислали свою сестру до міста Корсуня на Кримі, щоб спинити війну. Заключено мир, Володимир зрік ся Криму на річ Візантії, а сам обіцяв вихрестити ся. Про хрест Володимира не знаємо нічого докладнійше; потім зложила ся легенда, що князь довго не хотів хрестити ся і аж коли йому очи чудесно загоїли ся, сповнив обітницю, — але се тільки народне оповідання, не історична правда. По хресті відбув ся шлюб з цісарівною Анною. Від того часу уживав Володимир корони, подібної до візантійської і інших цісарських відзнак; в таких прикрасах бачимо його портрет на монетах.

Вернувши ся до Київа, Володимир почав заводити християнську віру на місце поганської. Не ішло се дуже тяжко, бо в Київі здавна вже були християни, була навіть церква св. Ілії; а нарід не дуже вірив у давних богів. Князь приказав знищити наперед найважнійшого бога Перуна, якого статуя стояла перед княжим двором: він мав срібну голову і золоті вуса. Привязали його коневі до хвоста і стягнули з гори до Дніпра; при тім дванацять мужів били його палицями і кинули у воду; так плив він аж за Дніпрові пороги і там викинуло його на мілину. Таксамо рубали й нищили інших богів. Потім Володимир велів всім мешканцям Київа іти на ріку і грецькі священники хрестили всіх всенародно. Люди охочо хрестили ся, бо любили князя і вірили, що він веде їх до доброго. Се було 988 року.

Не відразу розширила ся християнська віра у всіх сторонах. Недоставало священників, щоби охрестити народ в цілій країні, не то щоби утвердити неофітів*) у новій вірі. Ще довгі роки в далеких селах ховало ся поганство, темні люди призивали помочи Велеса і Дажбога, складали жертви в лісах і на багнах русалкам і иншим

---

*) Неофіт = новохрещенець, новонавернений.

богам. Християнська віра приймала ся тільки на зверх і довгого часу треба було, щоби люди навчили ся всіх тайн нової віри. Найскорше розширило ся почитанне тих святих, що нагадували людям давні божества: св. Ілія їхав огненным возом і нагадував Перуна, св. Юрій був подібний до Дажбога, св. Власій до Волоса бога скота і ин. Приняли ся ті християнські свята, що припадали на час давних словянських: різдво се давне свято новонародженого сонця, великдень і зелені свята лучать ся зі святом весни, св. Івана з давнім Купалом і ин.; у шлюбних обрядах лишило ся багато поганського, таксамо в поминках і ин.

Християнство привело багато змін на Україні. По більших містах осідали грецькі єпископи, а в Києві повсталала митрополія; всюди було багато грецьких учителів, ремісників, купців. Греки вводили у нас нову культуру, що зміняла вигляд нашої землі. По містах ставлено церкви, перші муровані будинки. Перша мурована церква в Києві се церква Богородиці т. зв. Десятинна, на якої удержанне князь призначив десяту часть своїх доходів. До неї Володимир передав також ікони, хрести і церковні річи, котрі взяв з Корсуня. Ся церква вже не існує, завалила ся 240 р. підчас нападу Татар.

Разом з християнством завели ся у нас початки книжної просвіти. Князь казав брати діти визначних бояр і давав їх на науку. Часть молодіжи вчила ся на священників, решта тому, щоби здобути собі освіту, яка стояла високо в Візантії. Перші висші школи основано при єпископських катедрах; низші були і при звичайних церквах, по селах. Наука починала ся читаннем і писаннем в староукраїнській мові; рахунків учено небагато, але знали чотири ділання і дроби. Дальше учили грецької мови, яку мусів знати тоді кождий освічений чоловік, не тільки учений, але й купець і ремісник, бо зносини з Грецією були дуже живі, і не один чоловік стрічав ся

з Греками; вчили не тільки читати і розуміти, але також граматичних правил. Багато часу присвячували науці стилю, щоб вміти гарно писати і складати штучні промови. Хто навчився грецької мови, той мав отверту дорогу до багатой візантійської літератури, міг вчитувати ся в книги про історію, географію, природні науки і ин. Наших книжок ще тоді не було, що йно святе письмо перекладали з грецької мови на староукраїнську. Але невдовзі появили ся визначні учені, що положили основи під нашу літературу. Все те було заслугою Володимира; завдяки йому засіяла наша земля високою культурою і просвітою.

Другу половину свого пановання Володимир присвятив у цілости тій культурній праці. Вовн унікав і тільки з дикими Печенігами вела ся безупинна боротьба. Князь часто засідав з боярами на ради, і укладав пляни, як упорядкувати справи великої держави, щоби всім жило ся добре і щасливо. Володимир був для всіх ласкавий і прихильний, часто уряджував величаві пири, гостив убогих і нещасливих. На празники відбували ся обіди для всього народа; так нпр. пир на Спаса трівав вісім днів, бідним роздавали цілими бочками мід і милостиню в грошах. Таксамо ласкавий був князь Володимир для дружини — прибічного війська. Раз дружина почала вередувати, що мусить їсти деревляними ложками; князь приказав дати всім воякам срібні ложки, кажучи: „Сріблом і золотом не здобуду дружини, а з дружиною здобуду й золото й срібло; і дід і батько мій здобув з дружиною золото і срібло“. За сю ласкавість всі любили й кохали старого князя як рідного батька, називаючи його „ясним сонцем“.

Але останніх хвиль життя не мав щасливих. Почали бунтувати ся проти нього декотрі сини. Перед вів між ними Святополк, якого потім назвали Окаянним. Він оженив ся з донькою польського короля Болеслава і за намовою свого

тестя хотів зробити ворохобню проти батька; польському князеві дуже бажані були незгоди між нашими князями, бо хотів скористати з війни і забрати собі Галичину. Але Володимир дізнався про се і увязнив Святополка. З сеї причини мало не прийшло до війни з Польщею. На жаль Святополка наслідував і брат його Ярослав, — він також готовився до війни з Володимиром.

Але Бог не дав дияволу радости — каже літописець, — Володимир умер дня 15. липня 1015 р. Не був ще дуже старим чоловіком, не мав й 60 літ. Умер під Київом у своїм дворі на Берестовім. Коли люди звідалися про його смерть, зійшлися без числа і плакали за ним, — бояри за оборонцем держави, бідні за заступником і кормителем. Звідтам перевезено його тіло до Києва і похоронено в церкві Богородиці Десятинної, де вже спочивала його жінка Анна. Ся церква потім, як знаємо, завалила ся і аж за митрополита Петра Могили 1635 р. віднайдено мраморний гріб князя, але потім гріб десь затратив ся; а часть мощий Володимира мають переховувати ся в Києві (голова в київській Лаврі, рука в Софійській катедрі). В XIII в. наша церква зачала почитати Володимира Святим за його заслуги для христіянства.

В історії лишив Володимир память щасливого войовника, мудрого політика і великого організатора. За се дістав імя, якого ніхто більше в нашій минувшинї не носить, — імя Великого.

Військо княжих часів.

Початки українського війська, правильної воєнної сили сягають VIII—IX. віку. Тоді вперше появили ся у нас добре зорганізовані й уоружені відділи. Хто дав початок нашій давній армії, хто проводив нею і навчив її побіджати, про се знаємо тільки дуже загально.

Перше імя українського полководця є Бравлин; він на початку IX. в. напав із своїм військом на полудневе побереже Криму. Військо тих часів носить назву дружини. Се були або наняті відділи Варягів, або вибрані сили споміж місцевого населення, що спеціалізували ся у воєнним ремеслі; члени дружини звичайно побіч війни віддавали ся тільки торговлі, бо в тих небезпечних часах лише вояк міг бути купцем. Оружна сила київської держави від початку стояла на услугах економічної політики князів і всі воєнні походи мали на цілі оборону торговельних інтересів України.

Розвиток української оружноі сили поступав дуже скоро. Дружини збільшали ся не тільки місцевими людьми, але також ватагами північних вояків, славних Варягів-Норманів. В цілій могутности показало ся наше військо в походах на Чорне море й під Царгород. Бо тодішні князі не вдоволили ся сухопутньою армією, але до успішноі боротьби в далеких сторонах витворили флоту, що мала служити й воєнним і торговельним цілям. В поході Аскольда та Дира на Царгород 860 р. ся флота числила 200 вели-

ких човнів, що могли помістити 10.000 людей — велику силу на ті часи. Завдяки тим походам Чорне море, що до того часу було виключно областю грецького мореплавства, перейшло під супремасію української фльоти й переняло назву Українського моря, бо „тільки Українці там плавають“.

Як великі полководці вславилися незабаром князі Олег (до 914) й Ігор (914—946). Вони дали українській експанзії рішучий напрям на Чорне море, а побіч сього пробували здобути для української торгівлі нові території над Каспійським морем. В тих походах українська армія зросла незвичайно. В поході Олега на Каспійське море 913 року було 500 човнів, з котрих кождий містив 100 людей; про Ігореве військо, що пішло 944 р., дійшли лґендарні подробиці, що воно доходило до числа 900.000, були в нїм слони й ин.; так само пересадні грецькі вісти, що під Царгородом 941 р. Ігор мав аж 10.000 човнів!

Своїх попередників перевиспив славою Святослав (960—972). Він лишився в пам'яті наших і чужих літописців як взір князя-лицаря, що власним прикладом учить військо сповняти обов'язки. „Коли князь Святослав виріс і став мужем, почав збирати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив, як леопард, і багато воював. Не возив з собою возів, ні казана, ані не варив мяса, тільки порізавши тоненько чи конину, чи воловину, пік на вуглях і так їв; не мав і шатра, а підстелював на спання підклад, а в голови сідло, — такіж були й вояки його“. Святославова політика йшла слідами Олега й Ігора, — він також намагався розширити українське пановання над побережем Каспійського моря й укріпити свою власть на Чорнім морі. Щоб забезпечити посідання західного Чорного моря, він підійняв походи аж до Болгарії; про тодішні оружні сили київського князя доносять грецькі літописи, — військо доходило до 60.000, а в бо-

ротьбі брала участь й українська фльота, що зайняла долішній Дунай.

Мирова політика Володимира Великого (979—1015) та Ярослава Мудрого (1019—1054) не служила розвиткові воєнних сил; обидва князі повернули працю суспільности на поле внутрішньої культури, не наміряли походів на чужі території. Війни, які вели оба князі, мали на меті тільки оборону або усталення границь; до сього вистарчало місцеве військо так, що можна було розпустити наємних Варягів. Також фльота вийшла з уживання; останній похід на Царгород відбув ся 1040 р. Але й тодішнє військо було ще досить сильне, коли всі війни, як напр. проти Польщі, були щасливі. Все-таки й сі часи не були без значіння для нашої військовости. Володимир дав почин до великих фортифікаційних робіт. Ще в часах Святослава розпочали ся на Україну напади дикої орди з Азії — Печенігів. Сей ворог не мав постійних осель, ховав ся в степу й частими докучливими походами мучив населення України; боротьба з ним була дуже тяжка, бо не можна було знищити його одним великим походом, але треба було держати в постійній обороні широкі границі. Володимир перший розпочав плянову працю для забезпечення границі від степу. Заложено ряд городів на полудні, що мали боронити приступ до Києва; городи получено високими валами, на яких стояла сторожа. Саму столицю скріплено новими фортифікаціями. Се дало можливість боронити успішно працю заселених околиць перед небезпекою зі степу.

Нешасливий поділ України, що настав по смерті Ярослава (1054 р.), поділив також воєнні сили держави. Се мало очевидно дуже сумні наслідки й для держави й для армії. Загинули давні широкі воєнні пляни, одноцільні змагання, успішні походи, — прийшли дрібничкові спори та війни. Небагато тоді можна знайти великих

діл і великих людей. Всі воєнні походи мають тоді відпорний характер. На першій місці стояла боротьба зі степом, — з новою ордою Половців. Найславнішим полководцем був Володимир Мономах (1113—1125), що майже цілий свій вік перебував на полі серед боротьби з диким противником, руйнуючи партизанською його полки. В його сліди вступав молодий Ігор Свято-

Київське військо (з життя Бориса й Гліба).

славич, оспіваний „Словом о полку Ігоря“; славним воївником був також Мстислав Удатний. Але ті змагання одилиць небагато могли зробити супроти недостачі єдності між князями. Коли врешті прийшла татарська буря і князі на хвилю отямили ся та злучили свої війська, — було вже запізно; поразення на Калці показало, що більшість воєнної сили не годить ся до війни з ворогом.

В Галичині воєнна сила стояла краще, ніж в інших землях. Уже перші Ростиславичі змогли побідити велике угорське військо під Перемислем 1099 р., — незвичайний успіх молодої династії. Всі пізніші галицькі князі дбали про добре військо, бо кругом мали ворогів — з заходу Польщу, з полудня Угорщину, а з півночі Литву, від сходу ріжних українських князів; крім цього ще й місцеве боярство підносило голову й треба було здержувати його оружною силою.

Організаційним талантом на воєнній полі вибивалися також перші Романовичі. Роман (1199—1205) в часі недовгого свого князювання осягнув незвичайні успіхи — заняв Київщину, побив Половців, ходив на Литву та Польщу, — здобув собі імя „самодержця української землі“. На жаль не дійшли до нас ніякі подробиці з його мілітарної діяльності; в літописи задержався тільки уривок якоїсь пісні про славні діла Романа. Більше знаємо про його сина, короля Данила (1205—1264). По смерті батька молодий князь лишився без держави, бо Польща й Угорщина поділили Галичину між себе, а горде боярство не хотіло признавати своєї династії. Данило мусів мати незвичайні особисті прикмети, коли опущений всіма серед ворожих сил зумів стягнути собі військо та з ним поволі відбирав ворогам город за городом, село за селом — аж вкінці утвердився на своїй батьківщині. Його талант показався в ще яснішій світлі, коли цілу Україну зруйнували Татари; тільки він один зміг захистити своє князівство й скріплене віддав наслідникам. З подробиць його діяльності важні фортифікаційні роботи, що розмірами може не дорівнюють Володимировим, але перевищують їх з технічного боку. Данилови завдячували початок такі городи, як Львів і Холм, а певно й більше нам незвісних; сліди тих укріплень, як славні Данилові вежі коло Холму, перетривали століття.

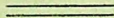
Шляхами слави українських князів.

2

В тих часах галицькі міста стали могутніми твердинями, будовані на західний спосіб, будили подив навіть у чужих. Часи Данила мусіли бути епохою в фортифікаційній штуці в нас; його наслідники йшли тим самим шляхом і се ратувало Галичину перед чужим завоюванням.

Кінчаючи огляд розвитку воєнних сил на старій Україні, треба сказати ще децю про устрій війська, його вигляд і прикмети. Крім властивого війська — дружини до оборони землі належало загальне ополчення, що збиралося відповідно до потреби. Вождом був звичайно сам князь; заступали князя бояри-урядники з різними титулами, як тисячний, дворецький і ин. Зброя була різна: до нападу служив спис, меч, топір, лук зі стрілами та сагайдаком, для оборони — щит, властива зброя і шолом. В деяких городах були склади зброї навіть для загального ополчення і табуни коний до війни. До походу скликували трубами; в часі війни вживали й прапорів, — на жаль не знаємо, з якими знаками; тільки в Галичині почав ся уживати як герб золотий лев на синім полі.

М. Грушевський Історія України т. I, II, III. (про зброю т. I. гл. 4, т. III. гл. 3), йогож Ілюстрована історія України.

Українське лицарство.

Давна Україна була широко відома з своєї воєвничости, — і в тім нічого дивного, бо наша земля лежала на самім краю європейської культури і наші прадіди все мусли мечем боронити ся перед дикими ордами сходу. На Україні від найдавніших часів розвивав ся воєнний стан, процвітало лицарство, що своєю хоробрістю і великими ділами приносило славу нашому народови.

Лине гадка в ті давні часи. „Коли у Русина родить ся син, батько новонародженого кладе перед дитиною обнажений меч і говорить: я не лишу тобі ніякого майна, ти мати меш тільки се, що здобудеш сим мечем“ — так оповідає про наших предків ібн-Даст, арабський письменник X. віку, в часах, коли ми щойно входили у світову історію.

„Вони відважні і сміливі, — як нападуть на чужий нарід, не відступають, поки не знищать його зовсім“. „Се нарід жорстокий і немилосердний, без тіни ласки до людей“. Так пишуть грецькі і арабські письменники про нас.

І тодішня історія України се одна воєнна епопея. Українські полки були відомі на півночі і полудні, на сході і заході. Перші київські князі се були вояки-лицарі, що без війни жити не вміли. Олег виправляв ся походами двічі на Візантію і двічі над Каспійське море; Ігор ходив тимж шляхами і ширив славу українського імени на сході; Ольга се також ватажок в жіночій постаті, жінка сувора, привикла до воєнного

*

діла. Але типом і ідеалом лицарських часів є Святослав. „Як князь Святослав виріс і став муцною, — оповідає літопись, — почав збирати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив як пард і багато воював. Не возив за собою возів, ні казана, не варив мяса, але нарізавши тоненько чи конину, чи дичину, чи воловину, пік на углях і так їв; не мав і шатра, а підстилав на спання конячу опону, а в голови сідло; такіж були і його вояки. А як ішов на який край, сповіщав наперед: „іду на вас!“ Підчас війни з Греками знайшлися українські війська в крайній небезпеці; Святослав тоді горячою промовою заохотив їх до дальшої боротьби: „Від предків одідичили ми мужність; пригадаймож, якою непоборною до сих часів була наша сила й міцно биймося за своє спасення. То не наш звичай втікачами йти до дому, але або побідити й жити або славно вмерти, як слід сміливим мужам!“

Настали потім князі-господарі, що війни для війни вести не хотіли; але життя було все неспокойне і для оборони перед дикими ордами треба було споряджати нові походи. Боротьба зі степом се справа, якій довгі віки жертвувала Україна найгарнійші сили, — справа, яка будила велике одушевлення, дала почин лицарській поезії.

Найбільшою славою у народа тішилися князі, що воювали зі степовими кочовниками. Володимира Мономаха славлено за се, що він для добра держави не вагався вести війну навіть з хвилевою шкодою народного господарства. Раз дружина віраджувала князеві йти на війну, бо се був час пільних робіт і похід міг пошкодити селянам; але князь відповів на се так: „Дивно мені, дружино, що ви про коні до орки думаєте, але чому не подумаєте про се, що як селянин пічне орати, приїде Половець, ударить хлібороба стрілою, візьме його коня, потім піде до оселі його, забере жінку і діти і все майно його — то коня його жалуйте, а самого його не жалуйте?“

Волинсько-галицький князь Роман продовжав сю лицарську традицію: „ідучи слідом діда свого Мономаха, кидав ся на поганих як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодилъ, переходив їх землю як орел, а був хоробрий як тур“.

Чудові малюнки сеї боротьби з степовими ордами дає „Слово о полку Ігоревім“.

„Святослав, грізний великий князь київський приспав половецьку силу; притовк своїми сильними полками, харалужними мечами, наступив на землю половецьку, притоптав горби і яруги, скаламутив ріки й озера, висушив потоки й болота, а поганого Кобяна з луки моря як буря вихопив з поміж зелізних великих половецьких полків — і упав Кобяк в Київі, Святославовій грядниці. Німці і Венеціани, Греки і Морава співають славу Святославу“...

А як хвалить Всеволод Святославич, один з героїв половецьких воєн, свою дружину:

„Мої Куряни — славні вояки: під трубами повіті, під шоломами випещені, кінцем копія вигодовані; дороги їм відомі, яруги знайомі, луки натягнені, сагайдаки отворені, шаблі виострені; скачуть, як сірі вовки в полі, шукають собі чести, а князеві слави!“ Ще в іншій місці: „Дрімає в полі Ольгове хоробре гніздо, далеко залетіло! Не на те родило ся воно, щоби обиджав його сокіл, кречет ані ти чорний круче, поганій Половчине!“

Запечатала перший період сеї боротьби битва на Калці, де руські князі зложили голови за українську землю і стримали хоч на короткий час похід азійських орд на культурну Європу.

М. Грушевський Історія України-Руси т. I—III. Ілюстрована історія України; М. Аркас Історія України-Руси.

Престольний Галич.

I.

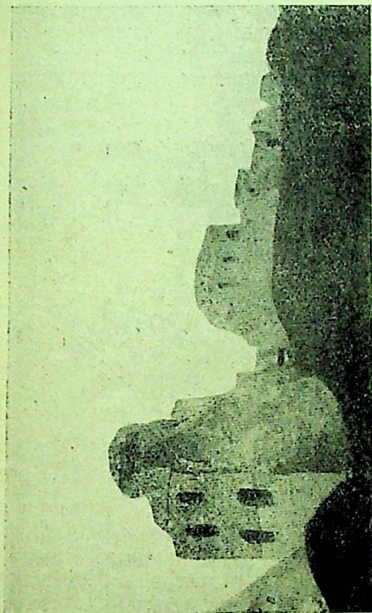
(Початки Галича. Город в давніх часах. Галицькі руїни.
Де лежав старий Галич?).

Галич згадуєть ся перший раз в літописях 1141 р. Початок міста виводили від якогось Галиці і в давніх часах показували коло міста Галичину могилу; але нині не знаємо навіть, де стояла та Галичина могила, бо коло Галича могил є багато. Галич належав до найстарших наших городів. Ще в нинішніх часах знаходять в землі камінні сокири, прилади з рога, глиняну посудину, старе оружє, — все те пам'ятки з давніх часів, зперед кількох тисяч літ; на місці, де нині стоїть Галич, колись були села, по котрих навіть назва не лишила ся, мешкали люди, про яких пам'ять загинула. До більшого значіння прийшов Галич аж тоді, коли в Галичині запанували потомки князя Володимира Великого, а особливо коли 1144 р. переніс тут столицю князь Володимирко. Тоді з незначної наддністрянської осади став Галич великим і славним містом.

В давніх наших містах по середині стояв все оборонний замок, город. Город ставлено на високій, стрімкій горі, серед яруг або над рікою, щоби легко було оборонити ся перед ворогом. З тих боків, де приступ був лекший, город обезпечували високими валами, виспанними з землі; в деяких місцях був тільки один вал, де инде ішли два або три вали, один за другим. Крім

сього будовано ще деревляні укріплення, стіни: се були пні і бальки дерева, сповні разом; з верха засипували їх землею або мастили грубо глиною, щоби вхоронити їх перед огнем. Між укріпленнями стояли вежі або стовпи, будовані з дерева або

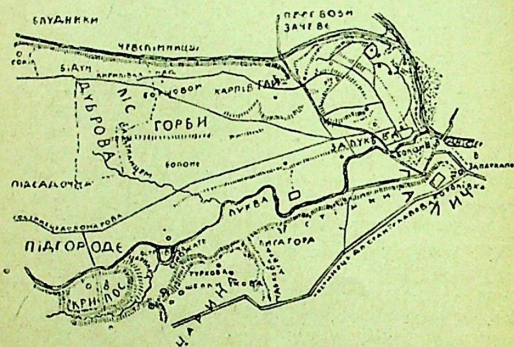

Звалища старшого замку в Галич.

каміння. До замку вели в однім місці ворота, муровані з каміння; через рови були перекинені движимі мости, які можна було на ніч зводити. В середині серед валів і стін стояв княжий двір, церкви, дома визначнійших бояр, а також ко-

мори, де підчас війни міщани ховали своє майно. Міщанські дома стояли за валами, низше під замком, на рівнині; тут також були вали і рови для оборони перед ворожим нападом; але сї укріплення рідко коли були сильні і зпоза них можна було боронити ся тільки короткий час: в небезпеці міщани хоронили ся на гору, до города.

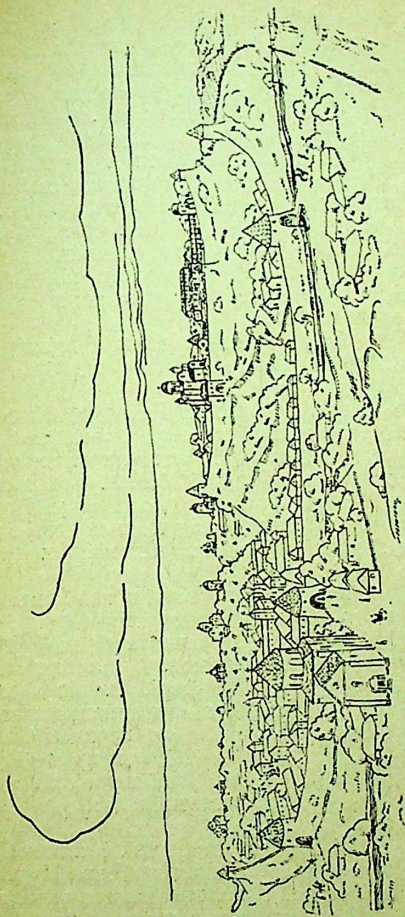
З літописей знаємо, що Галич був збудований так само як інші українські міста. На горі стояв город і там містив ся княжий двір; в го-

Плян Галича.

роді була церква Богородиці дуже сильно збудована, так що деколи підчас війни заміняли її на замок і звідтам боронили ся; була там і друга церква Спаса і від неї вів перехід, галерія до княжого двора, — звідтам був вид на ціле місто. В городі був також монастир св. Івана. З воріт знаємо тільки про „німецькі ворота“. Се і все, що нам переказали літописі.

Але з літописей не можна довідати ся про найважнішу річ, де, в яким місці стояв город

Вид старинного Галича.

з княжим замком. Учені історики, які хотіли означити положення давнього Галича, зачали шукати з великим трудом і накладом за слідами старого міста; бо хоч місто давно пропало, по ній мусіли лишити ся якісь пам'ятки і знаки. Дійсно коло Галича знайшло ся дуже багато руїн, могил, звалищ, валів і т. и., що тягнуть ся далеко аж поза сусідні села. Ті останки старих будівель знаходять ся в цілій околиці нинішнього Галича: в Залукві, в Святім Станиславі, Соколї, Підгородю, Пітричу; займають вони над Дністром простір на пів милї і на цілу милю від Дністра над Луквою і Лїмницею. Такий великий простір займав колись Галич.

Але де була середина міста з княжим городом? Сього довгий час не можна було відгадати.

Дехто думав, що давній Галич лежав на тїм самім місці, що нинї, і княжий город стояв на нинішній замковій горі, де лишили ся звалища; але ся будова походить з XVIII. в. — в давніших часах прї замком не знаємо нічого. Церква Рождества в місті коло мосту не походить з княжих часів; вона збудована в новіших часах, в XVI. або XVII. віці.

Інші шукали старого города над Лїмницею, де також є стрімке місце, добре до оборони. Недалеко стоїть костел св. Станислава, що був колись церквою св. Пантелеймона — але тут також тільки стїни і фундаменти старі, покрівля нова. В іншій місці віднайдено фундаменти кількох церков, — одна з них звала ся церквою Спаса; децо дальше є слїди якоїсь будови круглої форми, може вежі. Але в сїм місці нема слїдів ніяких валів і не можна знайти місця, де стояв княжий город.

Найновіші дослїди ствердили остаточно, що місце, де стояв княжий замок, се село Крилоє на захід від Галича. Є там висока, скалиста гора над рікою Луквою, що вже з природи могла слу-

жити до оборони; довкола неї знаходять ся величезні вали, — з заходу, сі вали ідуть у три ряди, — се безсумнівні останки давних укріплень. Серед валів знаходить ся церква Успеня Богородиці, побудована в XVI. віці на місці давньої єпископської катедри. При катедрі мешкали крилошани і тому пізнійше се місце названо Крилосом. Княжий замок був здаєть ся у місці, що називаєть ся тепер Золотий Тік. Кругом гори знаходять ся урочища (себто останки давних осель), що мають назви Ілійщина, Штепанівка, Воскресенське, Юрівське, Данилівське, Іванівське, Гречище, На церквисках і ин.; в між народом перекази, що колись були там церкви, — і дійсно в деяких місцях відкопано старі фундаменти, багато тесаного каменя, підлоги з поливаної цегли, різьблені стовпи, різні хрестики, печатки і т. п. Всюди тут стояли колись церкви і монастирі, двори бояр і міщан, — се було властиве місто і тому село за Луквою дотепер називаєть ся Підгородє.

Старий Галич розтягав ся звідси далеко над Луквою аж до Дністра і Лімниці і нинішнє містечко Галич, Залуква, Св. Станислав, навіть Сокіл були передмістями великої княжої столиці. Також сусідні села входили у круг фортифікацій столиці або мали сповняти різні служби для княжого двора.

II.

(Галич за князів Володимирка і Ярослава. Бунт Галича. Гість з Греції. Боротьба за Галич. Князь Роман. Посли з Риму).

Славна була минувшина Галича. Славна — але й неспокійна та страшна. Неодну тяжку хвилю пережив наш народ, нераз плила кров цілими ріками...

Першим князем, що мешкав у Галичи як у столиці, був Володимирко. Се був князь

гордий, безоглядний в своїх ділах, не зносив ніякого опору. Але й галицькі міщани також знали свою ціну, були багаті і образовані та не думали нікому уступати. От і як тільки засїв Володимирко в Галиччи зараз почала ся незгода між ним і громадою; міщани не хотіли покорити ся князеві і бажали позбути ся його. Коли 1145 р. Володимирко раз поїхав на лови, Галиччани закликали до міста иншого князя, Івана Ростиславича. На звістку про се Володимирко чим скорше вернув ся до міста, але Іван був уже в Галиччи і міські ворота були замкнені. Князь розпочав облогу, казав своїм воякам добувати міста. Під Галичем вели ся завзяті битви, погибло багато людей з обох сторін. Аж вкінці по двох тижнях подужав Володимирко і прогнав Івана і міщани мусли піддати ся і за бунт потерпіли дуже: про водирів казав князь убивати, инших засаджено до вязниці. Від тепер місто було послухне. Володимирко умер 1153 р.

Инший був син Володимирка Ярослав (1153—1187); се був князь бистрий в слові і мудрий, ізза великого розуму звали його Осмомислом. Він дбав дуже про добро своєї держави, сам пильнував усіх справ, бажав завести всюди правду і справедливість. За його часів піднесла ся дуже галицька земля, зросла в силу і багатство. В старій пісні, „Слово о полку Ігоревім“, так співаєть ся про Ярослава: „Галицький Осмомисле-Ярославе! Високо ти сидиш на своїм золотокванім столі, підперши угорські гори своїми залізними полками — заступивши королеви дорогу, зачинивши Дунаю ворота — рядячи суди по Дунаю! Гроза твоя по землях тече! Ти відчиняєш ворота київські; стріляєш з батьківського золотого стола султанів по далеких землях!..“ За Ярослава Галич став найславнішим містом в Галиччині, ішли тут на княжий двір люди з далеких земель, послали чужих володарів, купці і инші гості. Приїхав тоді до Ярослава з Царгорода ца-

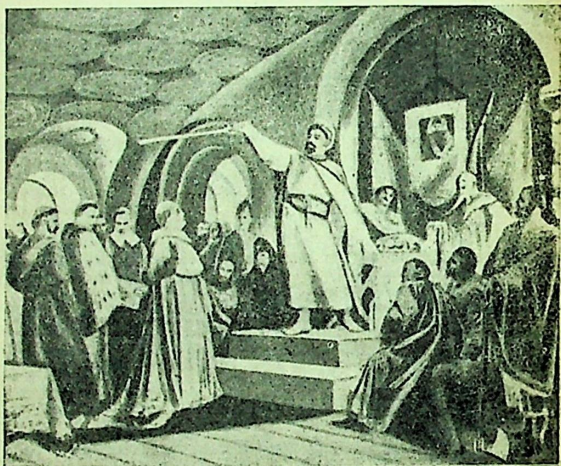
ревич Андроник і наш князь прийняв його дуже гостинно; царевич дістав в дарунок кілька городів, з котрих міг брати все, що йому потрібне; в честь гостя уряджував Ярослав бенкети і лови на дикого звіра. Коли Андроник відїзджав, дістав нові дарунки і почесна сторожа відвела царевича до Царгорода.

В 1187 р. в вересні бачили в Галичині затьмінє сонця: серед дня сонце померкло і тьма така була, що видно було звізди. Тогож року умер князь Ярослав. Як лежав уже хорий на смертній постелі, призвав до себе всіх бояр і міщан, духовних і світських, багатих і бідних і перед ними плачучи говорив: „Отці і братя і сини, отсе відходжу з сього світа марного і іду до творця мойого; коли согрішив я чим перед вами, простіть мені“... Так плакав перед людьми три дні і казав роздавати своє майно бідним. Роздавали через три дні по цілім Галичї і не могли всього роздати.

По смерті Ярослава настав в Галичї великий неспокій. Ярослав дав галицьке князівство Олегови синові Настаськи; проти Олега виступив другий син Ярослава, Володимир. До Галичини прийшли Поляки й Угри і почала ся завзята війна. В 1189 р. угорський король Беля здобув Галич і посадив тут на княжїм престолі свойого сина Андрія. Але народ не привик до чужого пановання і бурив ся проти Угрів; київський митрополит кликав руських князїв до війни з ворогами: „Се чужоплеменники забрали вашу вітчину, не дайте їм панувати!“ Галич хотїв здобути собі один незначний князь, Ростислав; хоробро боров ся під Галичєм молодий князь, але угорські вояки в битві збили його з коня і раненого взяли в неволю. Коли його ледви живого привезено в Галич, вість про се розбурхала нарід. Міщани підняли ся, щоби відбити князя від Угрів і віддати йому панованне. Тоді угорські вєводи приложили смертне зілле до його ран

і Ростислав зараз умер. Війна з Уграми йшла далі і на кінець на галицькій столі засів Володимир; але по короткім панованню в 1198 р. він умер, не лишаючи ніякого потомства.

Галич з цілою Галичиною перейшов тоді під пановання волинського князя Романа (1198—1205 р.) Се був хоробрий князь і воював багато, а найбільше шкодив Половцям; давна пісня сла-

Князь Роман галицький не приймає королівської корони.

вить подвиги Романа: „кинув ся на поганих як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодил, переходив їх землю як орел, хоробрий був як тур...“ Про славні діла Романа довідав ся папа римський і прислав до князя послів, намовляючи його на латинство та обіцяв йому королівську корону і поміч меча св. Петра для дальшої війни.

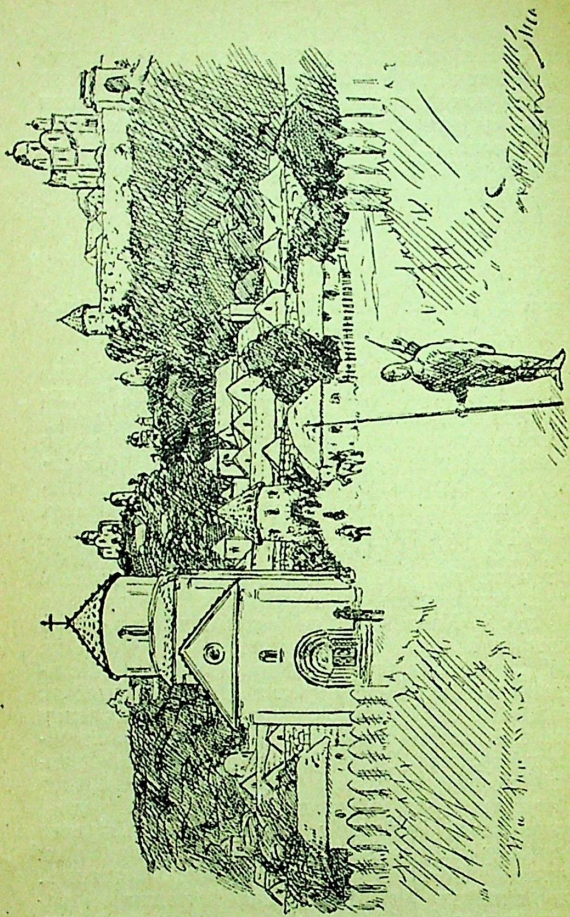

Тоді Роман вийняв свій меч і запитав: „Чи такий меч хоче мені дати папа? Доки я маю свій меч, не хочу купувати іншою ціною, як тільки війною, як батьки і діди наші розмножити українську землю!..“ Славний князь погиб в війні з Поляками 1205 р.; в Галиччю лишилася Романа вдова з двома малими синами Данилом і Васильком.

III.

(Боротьба за Галич. Бунт боярства. Насильства Угрів. Князь Данило здобуває Галич).

Знов настала війна в Галичині. Горді бояри не хотіли признавати влади молодих князів, бажали захопити панованне в свої руки; на Галиччину стали нападати чужі князі, Угри і Поляки; нелад і замішанне тривало майже сорок літ. Зараз по смерті Романа бояри зачали робити пакости княгині так, що вона мусіла втікати з Галича разом з дітьми. Тоді змовилися Угри з Поляками і заняли Галиччину. Бояри пробували боронитися і кликали до себе різних українських князів. Але ні один князь не зміг довше удержатися в Галиччю. Князя Романа захопили Угри, коли купався в лазні, і забрали його на Угорщину, а в Галиччю засів угорський воевода. Князя Мстислава самі бояри не допустили до пановання: як хотів вийти до Галича, вивели його на Галиччину могилу і звідтам показали йому місто і з насміхом говорили: „От княже, посидів ти на Галичинній могилі, то так як би княжив в Галиччю!..“ На короткий час заволоділи Галичиною молоді брати, князі Ігоревичі; вони хотіли підірвати силу боярства, змовилися тайно і вирізали п'ятьсот бояр, в різних частинах Галичині!.. Але пізніше Угри подужали Ігоревичів і віддали їх в руки боярству; бояри жорстоко пимстилися на князях: довго били їх, а потім двох

Королівський замок у Галічі.

з них повісили. Не хотіли бояри признавати над собою ніякого володаря з княжого роду, бажали задержати панованнє в своїх руках: наймогутнійший з бояр Володислав відважив ся взяти княжу власть для себе: вїхав до Галича, зробив себе князем і засїв на княжїм престолї. До таких небувалих рїчий приходило тодї в Галичинї.

Але сусїднї князї не хотїли дозволити на се, щоби така багата країна лишилася в руках бояр. Угорський король раз-враз послав свої вїйска до Галичини і хотїв забрати Галич під свою власть; скїлька разів були Угри в галицькїм замку, навіть угорський королевич коронував ся тут на галицького короля, але угорське панованнє не трївало довго. Нарїд все бурив ся проти чужинцїв, бо Угри були малокультурнї і своїм диким поведеннєм обиджали Галичан, — знущали ся над боярами і мїщанами, переслїдували руських попів, ставили конї в церквах, силували ся завести латинство між православними. Проти Угрїв накликавав нарїд славний галицький княжик Тимотей, родом з Кїїва, — він доказував, що угорський воевода Венедикт се ніхто инший як антихрист! Инший прегордий угорський старшина, Филя, хотїв знищити Галичину до останка; його приповідка була: „один камїнь багато горцїв побиває“, про його великі замисли говорили, що він хоче обняти землю, висушити море... Але не вело ся гордим Уграм, Галичани побїдили й Филя дїстав ся до неволї. На Угорщину впав такий страх, що ворожбити відраджували угорському королевї йти до Галича, говорили, що як побачить Галич, умре без слави. Хоч угорським королем не вдало ся забрати Галич на довше панованнє, все такі від того часу звали себе „королями Галичини“.

Серед тих заворушень Романовї сини, Данило і Василько жили далеко від Галича на чужинї, — то в Польщі то на Угорщинї; з тугою згадували батьківщину, чекали, коли прийдуть

для них ліпші часи. А нарід також чекав своїх князів. Угорське панованнє зносили Галичани з неохотою, так само були невдоволені з правління бояр; тому то все ішли заклики до молодих князів, щоби приходили до Галичини і засіли на престолі свого батька.

Перший раз прибув Данило до Галича 1211 р. Бояри прийняли його з великою почестью і по старому звичаю посадили його на княжий стіл в катедрі Богородиці. Тоді вернула до Галича також Данилова мати; але бояри не хотіли її прийняти і вигнали княгиню з Галича. Малій Данило дуже плакав і не хотів пускати матери, а коли один з бояр хотів відвести силоміць коня, Данило добув меча і кинув ся на того боярина, але тільки утяв його коня. Боярам Данило не міг вірити. За те дуже щиро відносили ся до князя галицькі міщани і помагали йому проти Угрів і проти бояр. В 1230 р. Данило знов прийшов під Галич. Бояри не хотіли впустити його до міста; боярин Семюкко, „подібний до лисиці своєю червоністю“, казав підпалити міст на Дністрі, але міст надгорів тільки, а не спалив ся. Данило почав добувати города, де замкнув ся угорський королевич; галицькі міщани прийняли князя з радістю і королевич мусів піддатися; Данило пустив його свобідно на Угорщину. Всі прихильники покинули королевича, тільки один боярин, Судислав, пішов за ним. Галичани прашали його з насміхами, кидали за ним камінем і кричали: „Забирай ся з города, ворохобнику!“ — Але бояри дальше були неприхильні князеві. Хотіли його позбути ся. Скільки разів робили змову на життя Данила: раз рішили підпалити хату з ним, другий раз убити його підчас пиру, — але все те викривало ся й Данило зацілів. Бояри відносили ся до князя з великими зневагами: на якімсь обіді один з бояр линув Данилови з чаші вином в лице, инший боярин, як їхав до князя, їхав запишаний, в одній сорочці...

Щоби забезпечити ся від бояр, Данило скликав в Галичч віче і промовив до міщан: „Чи хочете бути мені вірні та йти зі мною на моїх ворогів?“ Все міщанство крикнуло: „Вірні ми Богу і тобі, нашому володареві, іди з божою помочю!“ А сотський Микула сказав: „Як не побеш пчіл, не будеш їсти меду!“ Бояри налякали ся і якийсь час були покірні: але коли Данило раз виїхав з Галича, знов закликали угорського короля і віддали йому місто. — Третій раз добув Данило Галич в 1237 р. Галицьке міщанство знов приняло радо князя. Коли він підїхав під місто, звернув ся до Галичан з словами: „О горожани, доки терпіти мете панованне чужих князїв?“ Тоді міщани скрикнули: „Се володар наш, Богом даний!“ Іпустили ся на зустріч йому „як пчоли до матки, як жаждуші до жерела“. Епископ Артемій і дворський Григорій, що були тоді в Галичч, муїли також поклонити ся князеві. Хоч противні були Данилу, але побачивши, що не можуть удержати міста, удали, що піби дуже люблять князя, — вийшли напроти зі слїзми в очах і з усміхненими лицами, облизуючи собі губи, що втїкло від них панованне, — і казали: „Іди, княже, перейми город!“ Данило вїйшов у свїй Галич, вступив до церкви Богородиці й сїв на столі свого батька, а на знак побїди поставив хоругву на Німецький брамі. Від того часу Галич був уже під панованнем Данила.

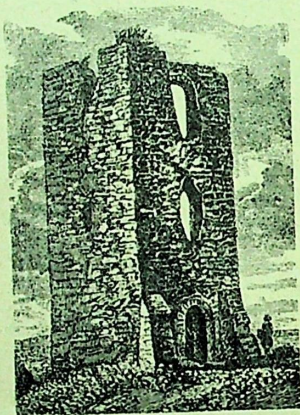
IV.

(Вид Галича за княжих часів. Торговельний рух. Багацтво міщан. Будівлі. Княжий двір. Урядники. Суди. Вїїзд князя. Бенкети і забави).

Гарно виглядав старий Галич. Розвинув ся широко понад Дністром по горбах і долинах, з далека світили верхи церков, муровані двори і палати. На вулицях панував великий рух. З усіх

*

сторін їхали в місто вози, повні всякого багатства; з поближких сіл везли селяни дерево, то збіже, то всякі вироби, то гнали на продаж худобу і коні. Одні прямували до торговиці, інші над Дністер до пристані. Над рікою рух був найбільший. На воді стояли десятки кораблів, сотки більших та менших суден та човнів; маяли в повітрі вітрила й різнобарвні прапори: Одні кораблі приїшли з далека, від Чорного моря, привозили

Вежа з часів Данила.

до Галича грецьке вино, полудневі овочі, пахуче корінне, дорогу посудину, східні убрання, збрюю. На інші з поспіхом накладали галицькі товари, дерево, мід і віск, скіри і футра, збіже, сіль — все те шло Дністром до моря і далше в грецькі і азійські країни. Над берегом ходили купці, — одні місцеві, з Галича, інші з чужих земель, Араби, Татари, Жиди, Італійці, Серби, — говорили всякими мовами. Порядку пильнували

княжі урядники, митники і осмики; вони мусіли бути при кождім купні й продажі та збирали оплати з купців. Князь мав з торгівлі великі доходи.

Але на торгівлі збирали й міщани великі достатки; багатство знати було всюди. Боярські і міщанські маєтності розтягали ся далеко за містом; не один мав тоді власні фільварки, великі стада худоби, численні стоги збіжжя, багато слуг; дома Галичан виглядали як двори, обістя були широкі, комори повні всякого добра. Як виїздив з дому багатий боярин, то їхав у дорогій одіжжі, з золотими гудзами, перетиканій золотом і сріблом, з дорогими ланцюхами на грудях; вели перед ним коні прибрані багато, а з задю поспішала юрба слуг і піддесних прислужників. Жінки ходили в показних футрах, на руках носили срібні брансолети, в ухах і волосою золоті ковтки, на головах вінці з дорогим камінем, — побренькували золотом і сріблом. Церкви були муровані, прикрашені різбленими стовпами, в середині улажені з розкішю: підлоги були з різнобарвних цеглок, вікна з різноцвітного скла, стіни з білого і зеленого мармору, мальовані в гарний спосіб. Образи й ікони світили від золота.

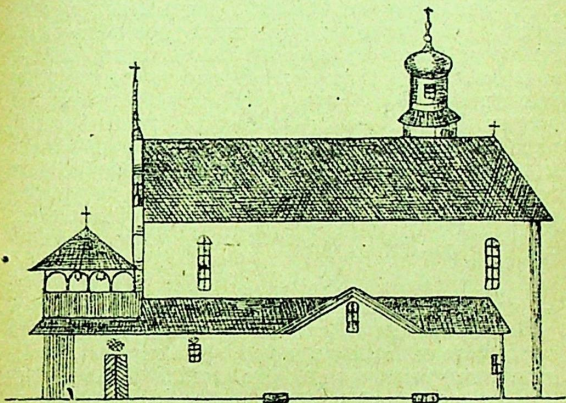
Найбільший рух був на княжім дворі. Тут збирали ся всі визначні бояри і міщани, черці і світське духовенство, чужі купці і гості; княжа палата все була повна людий. Багато було й княжих урядників. Княжим двором заряджував дворецький, що мав під своїм доглядом все господарство, а в неприсутности князя вів провід в цілім городі. Княжу канцелярію мав у своїх руках печатник; він підписував усі княжі грамоти і листи та державні документи. Стольник пильнував княжого стола, покладник мав нагляд над спальнею, ключники і тивуни займали ся иншим господарством; до низшої служби уживали дїтських або отроків. На двір сходив ся наїд з усіх сторін, бо

тут був осідок усіх урядників, тут можна було полагодити всякі справи, які хто мав. В товаристві значнійших бояр відправляв князь щоденно суд на площі перед двором. Покривджені вів винownika і свідків і розповідав перед князем свою жалобу, обжалований боронився і давав своїх свідків. Коли хто виїс несправедливу скаргу, того карали як винуватого; за злочини не засуджували на в'язницю, але винownik платив звичайно кару в грошах — частина йшла на покривдженого, частина на князя. При великих злочинах, коли обжалований мимо доказів не хотів признати ся до вини, примушували його силою до зізнань: били, дерли бороду, мучили иншими способами. Коли яка справа була дуже темна, уживали „божого суду“: кидали обжалованого в воду, — як потонав, був знак, що є невинний, як плив по верху, се значило, що провинив ся, бо — казали — вода не приймає грішного чоловіка; часом робили пробу розпаленим залізом, чи попече винownika; коли инде спорячі били ся з собою мечами, хто побідив, той був невинний. В неприсутности князя справи судив княжий урядник, тивун.

Часто сходили ся на княжий двір бояри і поважні міщани на раду в важних справах; обговорювали всі державні справи, обдумували способи, як обезпечити країну перед ворогами, як піднести багатство і заможність землі. Деколи в дуже важних справах скликавав князь віче, раду всіх бояр і міщан з города. Тоді роздавав ся голос вічевого дзвона і всі горожани збирали ся на широкій площі серед міста. Головою зборів вибирали якогось старшого, заслуженого чоловіка і він вів наради. Князь або бояри ставили під раду всякі справи, народ обдумував їх і голосно, окликами давав знак, яка думка йому подобається. Віче відбувало ся все перед війною, тоді князь разом з воеводами відбував перегляд війська.

Як усі державні справи були поладжені, князь виїздив на місто. Данило як їхав, кінь під ним був на причуд гарний, кульбака з червоного золота, лук і шабля також прикрашені золотом і різними дивними прикрасами, кафтан на ньому з грецького золото-тканого шовку, обшитий золотими і дорогими кружевами, чоботи з зеленої шкіри, вишивані золотом. Довкола князя хали бояри і урядники деколи й відділ війська,

Церква Богородиці в Галичч.

в блестячих зброях, з червоними щитами, під прапором. Князь їздив оглядати свої маєтності, відвідував свої стада, що годувалися під доглядом конюхів. Часто відбувалися лови в галицьких лісах, що тоді були ще повні всякого дикого звіря; їхав тоді князь з усею дружиною, з ловчими і сокільниками при звуках труб і ловецьких рогів.

В святочні дні відбувалися на княжій дворі забави і бенкети. Столи заставляли срібними ми-

сами, золоченими чарками і иншою дорогою посудиною; подавали всякі страви: гуси, лебеді, журавлі, голуби, кури, зайці, оленину, вепровину, телятину, воловину, — все те приладжене на ріжний спосіб; пили всякі напитки, найбільше вино, мід чистий і мід варений з корінем; багато кухарів трудило ся, обливаючи ся потом, инші знов слуги бігали, носячи тарелі, инші тримали срібні умивальниці, инші посуди з горячою водою, инші фляшки з вином, инші махали обережно для прохолоди. Комнати прикрашені по княжому, всюди було повно килимів з витканими взорами, столи і лави застелені дорогими прикривалами. При бенкеті пригравали музики на гусях, дудах, сопілках, трубах, инші співали пісні в честь князів, инші танцювали, оповідали байки і сміховинки. Деколи, особливо як приїхали гості з далеких країв, відбували ся лицарські ігрища, турнірі; лицарі визивали себе і бороли ся з собою на конях в повній збруї, хто кого побідить.

Деколи окривало ся ціле місто сумом, тоді — як умер князь; по всіх церквах гуділи тоді дзвони, всі люди надягали чорні убрання на знак жалоби. Але не довго по похороні приходили знов святочні дні, як засідав на столі новий князь; тоді знов дзвенів Галич піснями і весіллям.

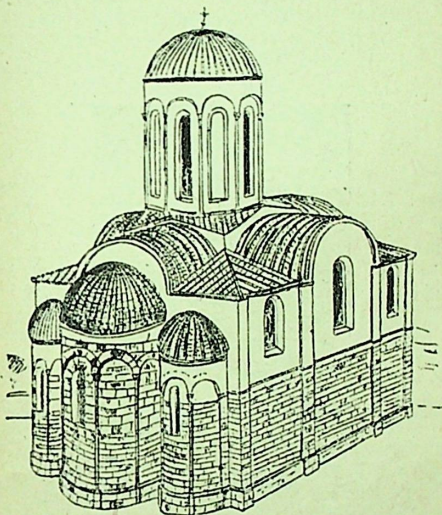
V.

(Останні галицькі князі. Запад Галича).

Часи князя Данила се були останні хвилі слави Галича; недовго почав ся занепад.

В 1240 р. прийшов на Україну страшний напад Татар, дикої орди, що прийшла з далекої Азії. Татари перейшли цілу Україну і знищили її огнем і мечем. Упав тоді золотоверхий Київ, упав Володимир, прийшов кінець і на инші го-

роди. Тоді також знищили Татари Галич. В який спосіб се стало ся, не знаємо нічого; Галич лежав у руїнах і не підніс ся вже ніколи до дальшої слави. Одинокa важна подія, яка стала ся в Галичи в пізнійших часах, се було заснування галицької митрополії 1302 р.; давніше

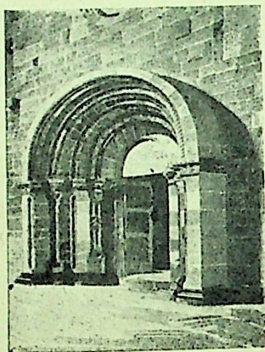
Церков св. Пантелеймона в Галичи.

Галичани належали до київського митрополита, тепер замешкав в Галичи новий галицький митрополит. Імена галицьких митрополитів знаємо такі: Ніфонт, Петро, Гавриїл, Теодор; але вже сорок літ пізніше митрополія в Галичи упала.

В сто літ по татарськiм нападi упала галицька держава: в 1340 р. умер послiдний га-

лицький князь. Почали ся нові війни в Галичині. На галицькі землі почали нападати з одного боку Поляки й Угри, з другого Литовці і Татари; війни тревали майже сорок літ; всюди лишили ся руїни і звалища... Вкінці Галичани перейшли під панованне Польщі.

В Галичи, так само як в інших містах, настали великі зміни. Давне багате міщанство і горде боярство в безнастанних війнах вимерло і зубожіло. Доми стояли пусті, поля неуправлені.

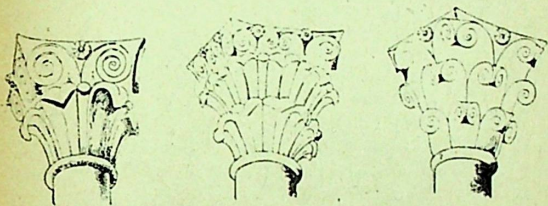

Вхід до церкви св. Пантелеймона.

До Галича стали напливати чужинці — Поляки, Німці, Вірмени: децю пізнійше осіли в Галичи Караїти, жидівська секта, що говорила мовою подібною до татарської і мала прийти до нас з Криму. Нові поселенці діставали від польських королів привілеї і права більші, як українське міщанство; торгівля і промисел дістали ся в їх руки; поволи чужинці запанували в місті. В польські руки дістали ся всі уряди. Найвищий урядник в Галичі за польських часів був воєвода;

пізнійше на його місце прийшов каштелян; був і другий високий урядник, староста, а крім них інші низші — все те були Поляки. В Галиччї відбували ся щорічно зїзди шляхти, соймки; каштелян відбував тут перегляд шляхотського війська. Міщани дістали німецьке право і рядили ся самі: що року вибирали собі посадника (бурмістра) і міську раду; суди відбували лавники з війтом на чолі.

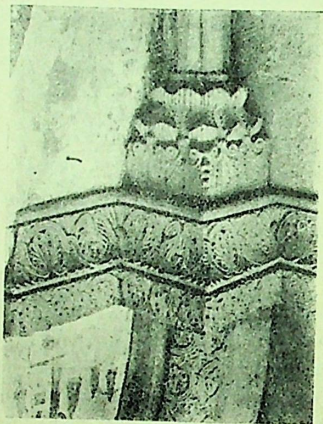
Все те були заведення чужі для Українців; давні звичаї пропадали. Але найбільші зміни настали в церковних справах. Поляки були католиками й хотіли завести в Галиччині латинство,

Капітелі колюми у церкві св. Пантелеймона.

викорінити православну віру, яку здавна визнавали Українці. З початку робили се обережно. Король Казимир, що перший заняв Галичину, дозволив навіть Українцям відновити галицьку митрополію: в 1371 р. царгородський патріарх висвятив на митрополита єпископа Антонія. Але пізнійше король Людвик не показував уже ніякої прихильности православної вірі. В 1375 р. за згодою папи заложив король у Галиччї латинське арцибіскупство; в Галиччї не було дотепер ніякого латинського костела і на катедрі віддали арцибіскупови нашу церкву! Єнині під Галичем латинський монастир в Святім

Станиславі: в давних грамотах переховали ся згадки, що се була колись церква св. Пантелеймона! Коли і в який спосіб втратили її Українці, про се не знаємо нічого... Ще більші переслідування прийшли за короля Ягайла. Сей король відібрав від православних маєстности, що належали до галицької митрополії і віддав їх латинському архиєпискупові. Галицьке

Капітель у церкві св. Пантелеймона.

духовенство хотіло боронити прав своєї церкви, але король в страшний спосіб примусив його до мовчанки: „галицьких крилошан воджено з Крилоса на поворозі і павлено їх через Дністер“ — так говорять про се старі записки... Церковні доходи з Крилоса віддав один з пізнійших королів галицькому старості, він мав стягати з духовенства податки, судити церковні справи і т. п.

Так прийшов занепад Галича. Давний город могутних князів став нужденним місточком. Нині тільки руїни по лісах і величезні вали під Крилосом оповідають про давню славу престольного города Галичини.

Найновіші досліді про давний Галич дає др. Йосиф Пеленський *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej*, Краків, 1914.

Город князя Льва.

I.

Львів згадуєть ся перший раз у старій галицькій літописи 1255 р.; значить ся, не має за собою й сімсот літ істновання і не може зачисляти ся до найстарших українських міст; далеко старший від нього Галич, Перемишль, Ярослав, Тербовля, а вже ніяк не дорівнює Львів своїм віком найславнішому нашому городови, Києву, що повстав ще давнійше. — Але на місци, де тепер стоїть Львів, була в давних часах якась осада, котрої імени не знаємо. В ріжних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделі, Личакові, Янівськім) знаходять від часу до часу камінні ножики, топірці, стріли, далі ріжні прилади з кости і рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люди і то в дуже давних часах, тоді ще, як не знали навіть оброблювати заліза; але коли се було і чи се був наш народ, чи який инший, про се трудно щонебудь сказати. Львів повстав на тім місци далеко пізнійше. Се були часи панования славного князя Данила, одного з наймогутнійших наших володарів. Се був той князь, що по довгих роках замішання привернув лад і спокій в галицькій землі; він відпер Поляків і Угрів, що хотіли поділити між себе Галичину, здобув люблинську землю, розширив своє панованне аж за Карпати і мало що не злучив в своїх руках всеї України. У сусідів мав велике пова-

жанне; слабі польські князі часто просили його о поміч і пораду; коли вимерли австрійські князі, Данилового сина Романа прошено засісти на княжім престолі у Відні; папа римський прислав Данилови королівську корону. Але могучий князь мав одну велику журбу: напади Татар. Щоби обезпечити ся перед Татарами, Данило почав будувати в цілій своїй землі замки, городи; один такий город збудував на горі над рікою Полтвою і від імени свого сина Льва назвав його Львовом.

Місце, де поставлено Львів, було якби сотворене на замок. Довкола стояли величезні ліси, з котрих нині лишили ся ледви останки; ліси були повні дикого звіря: була в них не тільки дрібна звірина, але й вовки, дики і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гніздили ся рої пчіл, так що мід стікав по пнях. Було багато води; ріки і річки мали більше води, як нині, бо ліси хоронили вогкість; навіть львівська Полтва, нині незначна річка, колись в час повени вилвала і робила великі шкоди; в ріках було багато різнородної риби. Вода і ліс забезпечували чоловікови легкий прожиток. Гора, на котрій мав стояти город (нині вона зветь ся Високим Замок), була з усіх сторін стрімка так, що ворогови тяжко було вдерти ся на неї, а зате легко було з неї боронити ся; вид був далекий на всі сторони так, що в час можна було доглянути неприятеля і приготовити ся на його прихід. По давньому звичаю гору обезпечено на верху різними укріпленнями: викопано довкола глибокий рів, насипано з землі високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнів дерева. В середині між укріпленнями стояв княжий двір, при нім двірська церковця, далі інші будинки; тут побудували ся також княжі урядники і багатші бояри. Все було деревляне, бо з каміня і цегли тоді будовано небагато.

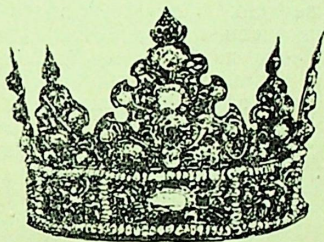
Як рознесла ся чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягати ся люди з близьких і дальших околиць: під охороною замку було безпечнійше мешкати, як де-інде, а при тім

Король Данило.

тут скорше можна було знайти добру роботу. Приходили передовсім будівничі, теслі, столярі і інші ремісники, що надіяли ся знайти заняття при нових будовах; осідали селяни хлібороби,

бо в городі можна було ліпше продати збіже і городину; були пекарі і різники, що достарчали хліба і мяса для міщан; шевці і кравці робили обув і одіж; ковалі і мечники виробляли всяке оружє. Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею багато служби; одні пильнували коний, інші худоби, порядкували в замку, сповняли ріжну прислугу; приїздило багато молодіжи, що мала охоту вступити в княже військо. Далі почали показувати ся в городі й чужі купці, бо під Львовом переходила давна торговельна дорога, що йшла від Києва через Воло-

Корона короля Данила.

димир до Кракова, Праги і в Німеччину; були між ними Німці, Вірмени, Татари, Жиди і всі привозили ріжнородні товари до нового міста. Всі ті приходні не могли помістити ся в городі на горі; осідали низше під замком, на рівниці, що йде від гори до Полтви, — там, де нині є вулиці Жовківська і Замарстинівська; ся частина міста називає ся також Підзамче, тому, що лежала під замком. Головний торг був тоді на площі, що до нині має імя Старий Ринок. В тих місцях довкола города побудували ся численні церкви; деkotрі з них існують дотепер, як цер-

целяхами слави українських князів.

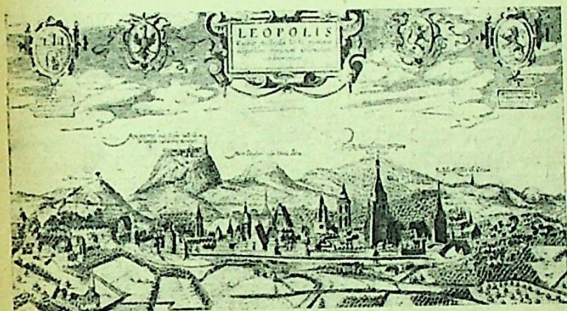
ква св. Миколая, св. Пятниць, монастир св. Онуфрія (але самі будинки походять з пізнійших часів); по церкві св. Теодора лишилася тільки як пам'ятка площа св. Теодора; по інших, як церкві Спаса, Покрови, Воскресення й слід пропав. Була тут також вірменська церква і латинський костел, бо наш нарід шанував кождо віру і не боронив нікому відправляти своїх богослужень. Тодішній Львів лучився з селом Знесіннем так, що тамошня парохія зачислялася до львівських; натомість церква св. Юра, стояла вже далеко за містом серед лісів, при ній був монастир, укріплений як малий замок. Тодішній Львів не належав до великих міст; числив що найбільше кілька тисяч мешканців. Але від його був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міські церкви, а довкола них мішанські двори і дома з садами і огородами; над рікою розтягалися сіножати і поля, а далі йшли старі, густі ліси.

II.

Молодому городови не щастило ся від перших років по заложенню; біда йшла від Татар. Татарський хан звідав ся про се, що король Данило ставить в своїй землі сильні замки; зараз приказав їх зруйнувати, інакше загрозив війною. І так 1259 р. мусів князь Лев розкинути львівські укріплення.

Як минула ся тривога, Львів відбудував ся знова. Серед такої небезпеки від Татар перейшла решта життя короля Данила; він вмер 1264 р., лишаючи Галичину князеви Льву. Але Татари й далі не лишили города. Зимою 1286 р. хан Телебуга стояв дві неділі під Львовом; на місто не нападали, але й нікому не давали вийти з города за хлібом; хто вийшов, того убивали або брали в неволю, інших пускали, обдерши до

гола і ті гинули від морозу, бо зима була дуже люта. Так знищили цілу околицю; тоді погинуло майже 13.000 людей. Такі татарські напади були й пізніше, через ціле панування Льва. Князь Лев умер 1301 р.; се був володар мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав в численних війнах. Гарніше жило ся Галичині за його сина кн. Юрія Львовича; він підніс свою батьківщину до давньої слави і звав ся королем, як його дід Данило. За його управи тішила ся українська земля спокоєм і славилася багатством,

Вид старинного Львова.

як уже ніколи потім; тоді і Львів підніс ся з упадку, до якого привели його Татари. Але Юрій княжив недовго, помер по сімох роках, 1308 р., його син, Лев II., також пішов за батьком 1323 р. На сім скінчив ся славний рід Данила.

Галицькі бояри вибрали тепер володарем Галичини мазовецького князя Болеслава; він був сином княгині Марії, сестри помершого князя Льва, але батька мав Поляка, виховував ся в католицькій вірі між Поляками й сам почував себе

*

Поляком. Вступаючи на галицьке князівство він прийняв імя Юрія і перейшов на православну віру; але зробив се нещиро, бо не думав іти слідом давних українських князів, що щиро дбали про добро народа, — противно, його панованне принесло Українцям багато шкоди. Юрій-Болеслав почав стягати до Галичини латинських ксьондзів, а ті будували тут костели, перетягали людей на католицтво і робили між народом роздори. До міст спроваджував чужих купців і давав їм окремі права, що приносили чужинцям великі користи; до Львова прийшло тоді дуже багато Німців. З галицьким народом поводив ся князь несправедливо, нехтував давні права і звичаї, накладав великі податки, карав людей вязницею. Довго терпіли се наші люди, але як насильства перейшли вже міру, бояри зробили заговор і 1340 р. отроїли князя. Рівночасно по містах були великі заворушення: мішани убивали ненависних чужинців, приклонників Юрія-Болеслава і грабували їх майно; у Львові поробив тоді наряд великі шкоди купцям-католикам так, що вони зі страху покидали свої дома і замкнули ся на горі в замку.

Смерть князя привела на галицьку землю велику війну. Польський король Казимир найшов на Галичину з своїм війском; він уже давно мав охоту запанувати над сею багатою країною.

Львів здобув без великої трудности, бо замок передали йому католики, що там схоронили ся перед Українцями; Казимир вивів їх з міста разом з їх родинами і повів з собою в Польщу, а замок пустив з огнем. У Львові зібрав велику добичу в золоті, сріблі і дорогих камінях; між иншим захопив скарб галицьких князів: тут були дві дорогоцінні корони, княжий золотий плащ, крісло прибране золотом і дорогим камінєм, кілька великих золотих хрестів, а з них один

з куснем хрестного дерева і інші дорогоцінності; все те вивіз з собою Казимир до Кракова.

Але над Галичиною не вдалося запанувати польському королеві; Українці не на те убивали одного чужинця, щоб брати собі за пана другого. Якийсь час правили Галичиною самі бояри. На чолі їх стояв боярин Дедько, що визначився вже за останніх князів; він обезпечив галицьку землю перед Казимиром і почав заводити лад в Галичині. Передовсім звернув увагу на Львів, що найбільше утерпів у війні. Заграничних купців, що налякалися заворушень і обминали Львів, успокоїв листами. „Хто хоче їхати в галицьку землю, — писав, — може як за давніх князів безпечно приходити до Львова, нікого не боячися; колиж би хто хотів прибути на життя, дістане горожанство для себе і своїх дітей, на рік свободу від повинностей, як і давнійше бувало, і всі інші права... А шкоди пороблені Львовянами по смерті князя, обов'язуємося заплатити“... Це писемко Дедька мало велике значіння для Львова; заграничні купці в спокоєнні почали знов заїздити до міста, торгівля відновилася і став зростати добробут між міщанством. Щоби ліпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояри віддали пановання в галицькій землі князеві Дмитру-Любартові; се був литовський князь, але зжився з Українцями прихильно відносився до наших змагань. З того часу заховалася у Львові одна памятка: се дзвін в церкві св. Юра. Він має напись: „Въ лѣто 6849 сольянь бысть колоколь снї святому Юрью при князи Димитрий игуменомъ Евѡфимьемъ. А писалъ Скоро Яковъ“. Рік 6849 від сотворення світа — се 1341 р. по різдві Христа.

Але спокій не трівав довго. Почалася нова війна; під Львовом билися кілька разів литовсько-українські війська з польськими. Львів брав малу участь у боротьбі; він чимраз більше при-

хилив ся на сторону Польщі, бо брали в нїм перевагу міщани-чужинці, що приходили з Польщі і Німеччини. Дарма завзивав князь Любарт Львовян, щоби перейшли на його бік; вони волїли польського короля. Від 1349 р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

За австрійський стіл.

Се звучить таємничо, — одначе справді був час, коли український князь міг засісти на австрійським престолі. Справа була вже обговорена дипломатично, підперта мілітарно, але до повного здійснення не дійшло.

Було се в часах великого Данила. Се перший наш князь, який бажав звернути Україну лицем до Заходу. Коли через напади степових орд Україна пішла до занепаду, коли перервалися оживлені торговельні і культурні зносини з Візантією і Сходом, треба було знайти нове русло, яким моглиб поплисти наші світові змагання. Данило звернув особливу увагу на західний фронт своєї держави, старався його скріпити і поширити. Він витревало колонізував західне пограниччя, основував такі городи, як Холм, що мав стати осередком українського життя під польською границею, старався здобути Люблин і зробити його граничною твердинею своєї держави. Але його наміри ішли ще далше на захід, — він бажав у сіти своєї політики втягнути Угорщину, Німеччину, Рим, — при помочи Заходу виробити своїй державі сильне міжнародне становище. Одним епізодом з його західних плянів було опанованне Австрії.

В 1246 р. вимерла австрійська династія Бабенбергів. За спадщину розпочала ся боротьба між сусідами, передовсім Угорщиною і Чехами. Спершу опанував австрійські краї чеський король Оттокар і утворив тим способом велику державу,

що сягала від Судетів до Адрієського моря. Угорський король Беля занепокоєний зростом чеської держави, почав готувати війну проти Чехів. До співучасті у війні запросив він Данила.

Данило згодився виступити проти Чехів, але не як звичайний помічник, лише під умовою, що йому прийде частина спадщини по Бабенбергах. Угорщина була за слаба, щоби відмовити щонебудь могутньому галицько-володимирському князеві і мусіла згодитися на його бажання. Уложено договір дуже корисний для Данила: другий з роду його син Роман мав подружитися зі спадкоємницею Бабенбергів княгинею Гертрудою і зайняти австрійський престіл.

Весною 1252 р. Роман приїхав до Австрії і в замку Гімберґ під Віднем відбувся його шлюб з Гертрудою.

Перед династією Романовичів отворилася світла дорога, — рід українських князів мав зайняти одну з найважливіших країн середньої Європи!

Але вперед треба було відібрати австрійські землі від Оттокара. Уложено плян боротьби. Беля мав ударити на Австрію зі сходу, його союзник баварський князь із заходу, а Данило мав іти з півночі дорогою через Шлезк.

Галицькі війська виконали без закиду свою частину завдання: заняли Шлезк, здобули Опаву і пустилися на Морави. Але іншим союзникам не повелося; баварські війська Оттокара розбив, а Угри не дали бажаної помочи. Беля зневірився і мировою дорогою старався дістати собі частину австрійських земель.

Роман тимчасом знаходився з жінкою в Гімберґу. Настали для нього тяжкі хвилини. Оттокар спершу хотів миритися і обіцяв без боротьби полишити частину спадщини. Але лицарський князь не хотів зірвати союзу з Белею і волів шукати рішення в боротьбі. Війська Оттокара почали облягати Гімберґ; в замку не було достаточних

запасів на довший час і настав голод. Галицька літопись оповідає, що поживу для Романа і Гертруди приносила тайком якась жінка аж з Відня, прокрадаючи ся через війська чеського короля.

Серед сього прикрого положення Гертруда порадила Романови, щоби він також тайком перекрав ся серед ворожих сил і їхав до батька за помічю. Роман так і зробив. Але супроти сього, що союз з Угорщиною і Баварією розбив ся, — Данило не міг дати Романови в'якої підмоги. Широкі пляни, що мали би історичне значіння для цілої Європи, покінчили ся без успіху. Австрійські землі 1282 р. обняла династія Габсбургів.

Трагічна була доля подружжя Гертруди з Романом. Австрійська княгиня не хотіла їхати з чоловіком до Галичини і лишила ся в своїй країні; по війні дістала маєтність в Стирії і там прожила до кінця життя. Від Романа мала вона доньку Марію, яка вийшла заміж за хорватського бана, Стефана IV. Роман, вернувши ся з Австрії, виїхав на Литву. Там дістав від литовського князя Новгородок і пізнійше оженив ся вдруге з донькою волковійського князя. На Литві теж закінчив життя, здаєть ся убитий серед бою коло 1258 р. Похоронено його в Холмі, в катедрі Богородиці.

Український герб.

Герб — се постійний знак, уложений після приписаних правил, якого уживає якийсь рід, місто, край, держава і ин. Герби були звісні від давних часів на сході, а до християнської Європи перейшли підчас хрестоносних походів, при кінці XI. віку. До боротьби йшло тоді багато лицарів з ріжних країв і щоби відрізнити ся від себе, прикрашували своє оруже ріжними відзнаками, як хрести, мечі, звірята, птиці і ин. Сей звичай удержав ся і по війнах і кожний шляхотський рід, кожде місто і кожний край приймав собі якусь відзнаку. Гербів уживали найбільше на щитах, хоругвах, печатках, перстнях і ин., держави також на монетах. Від давних часів виробили ся приписи, як укладати герби, а держава пильнувала, хто уживає тих відзнак; пині займає ся гербами окрема наука, геральдика.

У нас уживали ся деякі княжі відзнаки вже в дуже давних часах, так на монетах Володимира Великого, його синів Святополка й Ярослава Мудрого є знаки подібні до „трійці“, потрійного свічника, уживаного по церквах (рис. 1); такий самий знак знайдено на цеглах десятиної церкви в Києві, — але що означають ті знаки, про се не знаємо нічого певного. Та се ще не були герби в нинішнім значінню. Справжні герби прийшли до нас мабуть із західних країв, а вперше стрічаємо їх в XIV. віці в Галичині. Тоді гербові відзнаки були вже в загальнім ужиттю; на печатках галицьких бояр маємо нпр. знаки птиць у ріжних видах, город Володимир на Во-

линї мав знак св. Юрія, галицькі єпископи уживали образу Богородиці. В тих часах появляється також герб галицької держави, лев.

Фігуру льва маємо на найстаршій захованій печити галицьких князїв з 1316 р. Печать знаходиться на грамотї, яку вислали князї Андрій і Лев Юрієвичі до великого маїстра пруського ордену 9. серпня 1316 р. Печать є досить велика в перерізі мав коло 7 см. З одної сторони є зображений стоячий лицар, з обнаженою головою, в збруї; праву руку спирає на щитї, в лївій руці

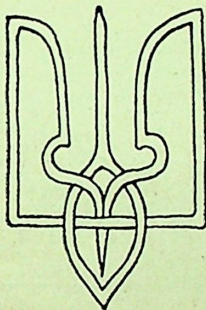

Рис. 1. Герб на монетах Володимира Вел.

держить спис чи меч звернений вістрєм до долу; по другій сторонї печати є лев стоячий на всіх ногах, звернений в право від глядача; хвіст має піднесений до гори (рис. 2). Постаць лицаря се мабуть портрет одного з князїв; лев по другім боці се герб князя.

Звідки взяв ся у нас сей знак? Образ льва, царя звірів, стрічаємо від давних часів на пам'ятниках рїжних володарів; се був символ власти, сили, хоробрости, відваги і т. ин. Є він на печатях византійських імператорів і перейшов до

Царгорода зі сходу; але галицький лев є більше подібний до західних образів. Лев з хвостом загнутим до гори є часто на італійських монетах, гербах і печатках; такий герб мали також деякі французькі королі, графи Фляндрії, німецькі володарі, шведські королі, чеські королі, шлезькі князі і ин. На печаті одного з австрійських князів Бабенбергів з XIII. в. є лев зовсім подібний до галицького. Наші князі приймаючи за свій знак льва, ішли за прикладом багатьох європейських володарів. Не знаємо нічого про се, від якого часу уживав ся лев за герб галицьких

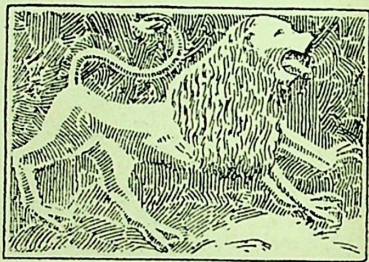

Рис. 2. Лев на печаті кн. Авдрія і Льва 1316 р.

князів; може прийняв його собі за знак вже князь Лев, син короля Данила — може сей герб походить із давніших часів.

Льва маємо також на печатці, якої уживав останній галицький князь Юрій II. Болеслав на грамотах з 1325—1334 рр. Печать є велика на 9 см. в промірі; з одного боку має образ володаря, сидячого на троні, з короною на голові і скиптром в руці; на другій стороні є лицар на коні; в правій руці має спис з хоругвою, на лівім рамени щит. На сім щиті є образ льва (рис. 3). Лев зображений інакше як на печаті князя

Андрія і Льва: тут він стоїть на задних ногах, звернений на ліво від глядача, (може спер ся на скалі), а хвіст звернув під себе. Печать має латинські написі; кругом князя: „печатъ пана Юрія, короля Руси“, кругом кінного лицаря: „печатъ пана Юрія, князя Володимира“. Деякі історики думають, що ся печать належить до Юрія I, внука Данила, бо Юрій II. Болеслав не титулував ся королем; в таким разі ся печать була би старша від печати князя Андрія і Льва.

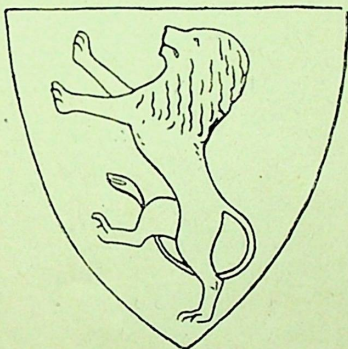

Рис. 3. Лев на печати кн. Юрія II. Болеслава 1325—34 рр.

Сі князі, що уживали в своїх печатях за герб льва, панували не тільки в Галичині, але й на Волині; і хоч столиця Волині Володимир, мав за герб св. Юрія, князі уживали на державних актах печати з львом. Се доказ, що лев уважав ся гербом цілої нашої держави, — бо в Києві князів тоді вже не було.

По занепаді галицької держави лев лишив ся гербом самої Галичини або „руської землі“, як її називано урядово. На печатці кн. Володи-

слава опольського, що правив Галичиною 1372—1378 рр. є наш лев (рис. 4): стоїть на задніх ногах звернений на ліво (без скали), хвіст піднесений до гори і розділений на кілька частин. Той сам лев лишився на монетах, які били для Галичини король Людовик угорський і Казимир польський; зображали льва з короною на голові і спертого на скалі, зверненого на ліво від глядача.

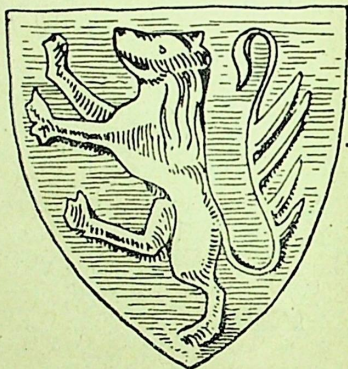

Рис. 4. Лев 1370 рр.

І до кінця XVIII. в. удержався в Галичині як герб „руського воєводства“ старий наш лев; малювали його золотого на голубім полі, — такі краски мав наш герб очевидно з княжих часів. Деколи зображували льва в короні на память, що Галичина була колись самостійною державою. Але пізніше прийшла одна зміна, що зіпсувала давний вид нашого герба: льва звернули на право від глядача. Ся помилка лишила ся довгі часи — до наших днів.

Також столиця Галичини Львів прийняла собі льва за герб: лев звернений на ліво, легко вступає на скалу, з піднесеним нерозділеним хвостом; від княжих гербів відрізняє ся тим, що стоїть в міській брамі з трома баштами (рис. 5).

За польських часів Галичина чи то „руське воєводство“ ділило ся на шість земель, а кожда з них крім львівської мала окремиї герб. Так перемиська земля мала орла з двома головами під одною короною на голубім полі: сянїцька

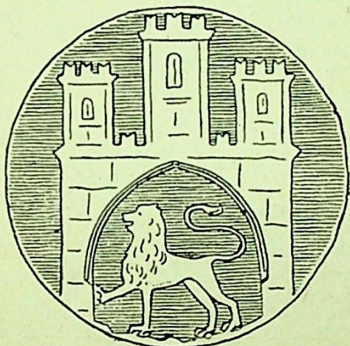

Рис. 5. Львівський лев 1353 р.

уживала того самого гербу; галицька земля мала чорну галку (кавку) з розтягненими крилами в золотій короні в білім полі; холмська білого медведя між трома деревами в зеленім полі; жидачівська три левки на синім полі.

Інші українські воєводства і землі також прийняли собі ріжні герби.

Чи ті герби опирають ся на українських традиціях себо чи вони походять з княжих часів — про се не можемо сказати нічого певного. Може

бути, що деякі з тих гербів повстали за давніших часів: нпр. герб подібний до галицької галки стрічаємо на печатках деяких бояр XIV. в.; але знов жидачівські левки повстали 1676 р.

Найбільше неясна справа з гербом київської землі. Сей герб стрічаємо що йно за польських часів. Тоді він мав такий вигляд: в червонім полі білий ангел з авреолею над головою, а правій руці тримає меч спущений кінцем до долу, в лівій похву, — меч і похва сходять ся кінцями

Рис. 6. Архангел на старій іконі.

в долі. Чи такий герб уживав ся в Києві вже за княжих часів? Певних доказів на се не маємо. На давній Україні почитав ся дуже архангел Михаїл, в Києві були його церкви, як славний золотoverхий Михаїлівський храм, були й ікони святого — але про герб не чуто. Як сказано висше на монетах князі уживали інших знаків, і ті знаки змінювали ся; може бути, що київська земля до свого занепаду 1240 рр. й зовсім не знала постійного гербу в західно-європейським значінню. Легенда про се, що до Києва привіз герб архангела один з митрополитів, Михаїл на імя, —

не має історичної основи, се мабуть пізнійша видумка.

А колиб навіть знайшли ся докази, що архангел був колись гербом Київа, то знов прийдеть ся відкинути ту форму, в якій він зображав ся за польських часів. Київський архангел міг виглядати хиба так, як його малювали на старих іконах (нпр. в Золотоверхім монастирі рис. 6): в лицарській зброї на грудях а з огнистим мечем в правій руці, — меч піднесений до гори. В польськім гербі наш архангел спускає меч до долу, якби на знак, що його побідили... Нинішній герб міста Київа, утворений в XVIII. в. повернув до давньої традиції: архангел се лицар в зброї, з мечем в правій руці, а щитом у лівій — на полі голубім.

В новітших часах, в XIX. віці, забуті герби з княжих часів знов почали уживати ся. Найбільшу популярність здобули собі два герби, галицький і київський — хоч не зовсім у правильнім виді. Традицію галицького льва відновлено в 1848 р.: перша наша часопись в Галичині „Зоря галицька“ в числі з 27. червня 1848 р. подала взорець герба, але в пізнійшій формі: лев звернений на право (від глядача) спирає ся на скалі, на голові має корону; лев має бути золотий на синім полі. Такий герб знаходить ся на всіх хоругвах українських гвардій себто горожанського війська 1848 р. В тім самім виді зображували льва до останніх часів — поки не пощастило знайти старинного герба на княжих печатках.

Нині мусимо вернути до давного виду нашого герба. Вигляд галицького льва не є одностайний на всіх примірах XIV. в.: раз він звернений на право, раз на ліво, то іде на чотирох ногах, то стоїть на двох, хвіст має піднятий, то опущений. Але остаточно в XIV. віці приняла ся одна форма: на синім полі золотий (жовтий) лев, спертий на передних ногах,

звернений в ліво (на захід), з піднятим хвостом.

Герб архангела відновився пізніше як лев, мабуть з початком „народовецького“ руху в 1860 роках. На жаль прийнято польську форму герба (з мечем і похвою до долу) і сей вид дуже розширився. Нині знаємо, що той вид герба не міг існувати в княжих часах і що се наш герб не є. Але достовірної старшої форми ще не віднайдено і приходиться уживати хиба архангела такого, який є на давніх київських іконах. І взагалі ще не вияснене питання, чи архангел Михаїл був гербом давньої київської держави?

Супроти сього одиноким історичним гербом нашої землі є тільки лев. В Галичині він має вже горожанство, таксамо історичне оправдання має на Волині і взагалі на правобережній Україні, бо галицько-волинська держава сягала аж до Дніпра.

В звязи з гербом стоїть питання, яка є наша національна краска. На жаль не маємо звісток, якої краскі були воєнні прапори в київській державі, — таксамо як не знаємо київського гербу. Деяко певніше можна сказати про галицько-володимирську державу. Галицький лев, як вже згадано, традиційно зображувався золотий (жовтий) на синім полі — сі дві краски були очевидно красками галицьких князів, нашим державним кольором тих часів. За польського панування удержалась краска і далше в Галичині разом з стародавнім львом. Інакше було в Києві; тутешній архангел як знаємо, опустив меч до долу, а заразом прийняв чужі краски: св. Михайла мальовано білого (срібного) на червоному полі, — се краски польської держави, національні кольори Поляків! А козаки як брали білого архангела на свої прапори, задержали також його червону краску, родом з Польщі... В такий спосіб розширилися між козаками польські хоругви червоні з білим, — і закорінилися

так твердо, що ми забули про їх походження і почали уважати „малиновий“ кольор нашою національною краскою. Але найновіші досліди показали, що ся краска позичена з Польщі, так само як той архангел з мечем до долу. І одно і друге мусимо тепер покинути.

Національна краска в тісно звязана з гербом: і коли герб наш жовтий (золотий) лев на синім полі, то національний кольор таким в жовто-синій¹⁾.

Сі краски прийняли ся від давна в Галичині, підчас революції 1917 р. поширили ся всюди на Україні як наш найстарший національний кольор²⁾.

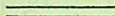
---

1) Коли в хоругва без герба, то має оба кольори в горі жовтий, долом синій; коли в герб, то хоругва буде синя, а посеред неї жовтий (золотий) лев.

2) Новіша література про герб і національну краску: Негеральдик В справі наших національних емблемів (Діло 1912 ч. 8195); С. Томашівський Український національний герб (Неділя 1912 ч. 35); А. С. Лаппо-Данилевській Печати послѣднихъ галичско-владимірскихъ князей (в збірнику Болеславъ-Юрій II., Сиб. 1907); В. Барвінський Історичні причинки ч. I., Львів 1908, Pieczęcie księcia halicko-włodzimierskich, Краків 1909; Д. Еварницький Історія запорожських козаковъ т. I.; І. Крип'якевич Прапор Хмельницького (Неділя 1911 ч. 6, Рада 1911 ч. 23); К. Широцький Український національний кольор (Рада 1911, Неділя 1911 ч. 33); С. Томашівський Ще в справі національного кольору (Неділя 1912 ч. 34); М. Грушевський Ілюстрована Історія України, Клів 1913; І. Кревецький Проби організованія руських національних гвардій у Галичині 1848—9 рр. Львів 1913.

З М І С Т.

1. Великий князь	3—12
2. Військо княжих часів.	13—18
3. Українське лицарство	19—21
4. Престольний Галич	22—45
5. Город князя Льва	46—54
6. За австрійський стіл	55—57
7. Український герб	58—67

19. Про багати́ря Сухобродзенка Івана і Настасю пре- красну, народня казка, 50 образків	1:60 К
20. Очаківська біда, народній переказ, 14 образків . . .	0:50 „
21. Лисичка-сестричка, народня байка, 14 образків . . .	0:60 „
22. Як журавель учив лисичку літати. — Пан Коцьний. — Лис і тетерев, народні байки, 14 образків	0:60 „
23. Крепак і чорт. — Чорт і баба, народні казки, 14 образків	0:60 „
24. Коза-Дере́за. — Горобець та билина, народні байки, 22 образків.	1:— „
25. Лисичка-сваха. — Колобок, народні казки, 14 образків .	0:60 „
26. Соломяний бичок. — Рукавичка, — народні казки, 14 образків.	0:60 „
27. Лови. — Торба, — народні казки 22 образки.	1:— „
28. Летючий корабель, — народня казка, 30 образків . . .	1:20 „

ВИДАВНИЦТВО:

„УКРАЇНСЬКА КНИЖКА“.

Редактор: *Антін Крушельницький*.

- Гнатюк Володимир*: **Баронський син в Америці**, вибір з народніх казок, 40 ілюстрацій Юліяна Панькевича (друкуєть ся).
- Карманський Петро*: **Al fresco**, віршована проза, (сатири на теми воєнної доби) . . . . . 3.— К
- Квітка-Основяненко Гр.*: **Перекотиполе**, з образками Микити Вихора . . . . . 1.— „
- Кривлякевич Іван*: **Шляхами слави українських князів**, з образками Олега Лопшева, ... 3.— „
- Крушельницький Антін*: **Рубають ліс**, повість у двох томах, на гуцульських мотивах, ілюстрація на окладці Олени Кульчицької — **Школа під російською окупацією** (причинки до історії українського шкільництва в Галичині в 1914—1917) . . . . . 15.— „
- Отільський Юліян*: **У царстві золотої свободи**, історична повість (друкуєть ся).
- Романова Одарка*: **Пан та чабан**, казка, 17 образків Олени Кульчицької . . . . . 1.80 „
- Сопевицький Михайло*: **Пригоди Одиссея**, оповідання для молодіжи (друкуєть ся).
- Чайковський Андрій*: **Побратими**, історична повість з часів Сагайдачного, з портретом автора й ілюстрацією на окладці Олени Кульчицької . . . . . 7.— „